

Μνήμων

Τόμ. 36, Αρ. 36 (2018)

Μνήμων

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΑΝΔΡΕΑΣ ΚΟΦΙΝΑΚΗΣ, Ο πρώτος συνοδικός των Πνευματικών Φραγκισκανών και των Μπεργίνων του Λαγκρεντόκ • ΜΑΡΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ, Το θέατρο ως εργαλείο προώθησης πολιτικών και οικονομικών διεκδικήσεων στις αγγλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα • ΑΝΔΡΟΝΙΚΗ ΔΙΑΛΕΤΗ, Κατακτόνικος τον κόσμο του βιβλίου στη Βενετία: η εκδοτική παρουσία και δημόσια εικόνα του Άλδου Μανούτιου • ΔΑΦΝΗ ΛΑΠΠΑ, Χριστιανισμός του ανατολικού δόγματος στην πόλη της βενετικής Κέρκυρας (16ος-18ος αι.) • ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σχέδια για την ίδρυση «Εταιρείας των εν Γοτίγγη Γραικών» κατά τις παραμονές της Έπανάστασης του '21 • ΑΝΤΩΝΗΣ ΔΙΑΚΑΚΗΣ, Εφοδιάζοντας το πολιορκημένο Μεσολόγγι (1825-1826) • ΓΙΑΝΝΗΣ ΓΟΝΑΤΙΔΗΣ, Αυτήγεις στην Ερμούπολη τον 19ο αιώνα • ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΔΕΔΕ, Απόπειρες δικτύωσης του Κόμματος Φιλελευθέρων, 1910-1912 • ΙΩΑΝΝΗΣ Σ. ΧΑΛΚΟΣ, Ο Θεόδωρος Πάγκαλος και ο αναθεωρητισμός απέναντι στην Τουρκία • ΜΑΡΙΑ ΦΡΑΓΚΟΥ, Δραστηριότητες προσκαίριας και ζητήματα διπλωματίας στο Ολοκαύτωμα • ΜΑΡΙΑ ΠΟΥΛΟΥ, Ένα μνημείο για την Αντίσταση στη δεκαετία του 1950 • ΕΛΕΘΕΡΑ ΒΡΑΣΚΙΔΟΥ, Η τρίτη ανακάλυψη του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ • ΣΠΥΡΟΣ ΚΑΚΟΥΡΓΙΤΗΣ, Το αίτημα για θεατρική αποκέντρωση και η ίδρυση των Δημοτικών Περιφερειακών Θεάτρων (1983)

ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

OLIVIER ZELLER, Μια αναδρομική ματιά στη σύγχρονη ιστορία των πόλεων στη Γαλλία (περ. 2000-2016)

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΚΘΕΣΗΣ

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ, Η Έκθεση «Ιωάννης Καποδίστριας: Η πορεία του στον χρόνο» στη Βουλή των Ελλήνων (Νοέμβριος 2016-Ιούλιος 2018)

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΣ

Δ. Λαμπροπούλου, Β. Καρχαμνοιάκης, Α. Αμπούτης, Β. Μανουσάκης, Ο. Κασσαρδής-Hering, Δ. Τσερές, Α. Φλιτούρης, Β. Θεοδώρου

36

ΑΘΗΝΑ 2017-2018

ΣΧΕΔΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ «ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΝ ΓΟΤΙΓΓΗ ΓΡΑΙΚΩΝ» ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ'21

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.36841](https://doi.org/10.12681/mnimon.36841)

Copyright © 2024, Μνήμων

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΤΘΑΙΟΥ Σ. (2024). ΣΧΕΔΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ «ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΝ ΓΟΤΙΓΓΗ ΓΡΑΙΚΩΝ» ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ'21. *Μνήμων*, 36(36), 119–146. <https://doi.org/10.12681/mnimon.36841>

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

ΣΧΕΔΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ «ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΕΝ ΓΟΤΤΙΓΓΗ ΓΡΑΙΚΩΝ» ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ '21

Ἡ ἱστορία τῶν σπουδαστῶν στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν σχεδὸν ὁμαδικὰ στὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ ἐνισχύσουν τὴν Ἐπανάσταση εἶναι γνωστὴ.¹ Κανένας ἀπὸ αὐτοὺς δὲν ἔχει καταγραφεῖ ὡς μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας. Ἡ ἀπόφαση νὰ ἐμπλακοῦν σὲ ἓνα ριψοκίνδυνο ἐγχείρημα δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀποτελεῖ τὴν ἔμπρακτὴ ἐκδήλωση μιᾶς ὠριμῆς πατριωτικῆς συνείδησης. Ὅρισμένα ἀρχεῖακὰ εὐρήματα νομίζω ὅτι συμβάλλουν στὸν προσδιορισμὸ τῆς.

Πρόκειται γιὰ τρία κείμενα, σπαράγματα σχεδίων κανονισμοῦ ἢ κανονισμῶν μίας ἢ περισσοτέρων συσσωματώσεων, πὸ ἐντόπισα στὸ ἀκατάτακτο τμήμα τοῦ ἀρχείου τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσωπίου στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Τὸ ἓνα σχέδιο² φέρει τὸν τίτλο («Ἐνότης καὶ φωτισμὸς τῆς Ἑλλάδος»), δὲν εἶναι γραμμμένο ἀπὸ τὸν Ἀσώπιο καὶ εἶναι ἀχρονολόγητο. Ὁ ἀγνωστος μέχρι στιγμῆς συντάκτης δὲν εἶναι πάντως οὔτε ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης οὔτε ὁ Κύριλλος Λιβέριος, πρόσωπα τοῦ κύκλου τοῦ Ἀσωπίου στὴ Γοττίγγη. Στὸ δεῦτερο σχέδιο,³ πὸ εἶναι ἐπίσης χωρὶς χρονολογία, ἀναγνωρίζουμε τὰ χαρακτηριστικὰ γράμματα τοῦ Ἀσωπίου. Τὸ κείμενο πὸ φέρει πολλὰ διορθώσεις τελειώνει ἀπότομα στὴν ἀρχὴ μιᾶς σελίδας ὅπου σημειώνονται οἱ ἐνδείξεις γιὰ τὴ συμπλήρωση παραγράφων

---

1. Ἀπόστολος Ε. Βακαλόπουλος, *Οἱ Ἕλληνες σπουδαστὲς στὰ 1821*, Θεσσαλονίκη 1978· *Δύο πρόγικτες στὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση. Ἐπιστολὲς αὐτόπτη μάρτυρα καὶ ἓνα ὑπόμνημα τοῦ πρόγικτα Γεωργίου Καντακουζηνοῦ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση*, μετάφρ. Χρῖστος Οἰκονόμου, εἰσαγωγή-σχόλια-ἐπιμέλεια Βασίλης Παναγιωτόπουλος, Ἀθήνα 2015, σ. 87-105, 217.

2. ΕΒΕ/Τμήμα Χειρογράφων καὶ Ὁμοιοτύπων, Κ. Ἀσωπίου Ἀκατάτακτα, κυτ. 10. Βλ. Παράρτημα Ι.

3. ΕΒΕ/ΓΧΟ, Κ. Ἀσωπίου Ἀκατάτακτα, κυτ. 29, ὑποφ. 2. Βλ. Παράρτημα ΙΙ. Δύο δίφυλλα μὲ κενὲς τὶς σελ. 5-8.

τοῦ κανονισμοῦ. Τὸ τρίτο,⁴ γραμμένο ἐπίσης ἀπὸ τὸν Ἀσωπίο, περιλαμβάνει τὶς παραγράφους 1-15 καὶ 42-43 ἐνὸς σχεδίου κανονισμοῦ. Λανθάνουν οἱ παράγραφοι 16-41, κάτι ποὺ ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ παράγραφος 15 διακόπτεται ἀπότομα στὸ τέλος τῆς σελίδας. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου τὸ ὁποῖο βρίσκεται στὴ μέση τῆς σελίδας, μετὰ τὴν παράγραφο 43 διαβάζουμε τὴν ἔνδειξη «Ὀκτωβρίου β' 1819 ἐν Γοττίγγη». Ἀκολουθεῖ ἡ σημείωση: «Σ. περὶ τῶν ἀναγκαίων συνελύσεων θέλει γραφῆ κατωτέρω». Τὸ στοιχεῖο αὐτὸ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γεγονός ὅτι καὶ τὸ δεύτερο κείμενο μοιάζει ἀνολοκλήρωτο μὲ ὁδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ὅλα τὰ σχέδια ἔμειναν ἡμιτελῆ.⁵

Τὸ πρῶτο κείμενο ἐπιγράφεται («Ἐνότης καὶ φωτισμὸς τῆς Ἑλλάδος») καὶ ἀρχίζει ὡς ἑξῆς:

Εἰς ταῦτα σπεύδει ἡ πατριωτικὴ ἀδελφότης μας· ἐνότητα φρονημάτων περὶ τῶν ὅσα συμφέρουσιν εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τοῦ γένους μας, καὶ εὐκολωτέραν διάδοσιν τοῦ φωτισμοῦ τῆς παιδείας εἰς τὸ πολὺ μέρος τοῦ ἔθνους, ταῦτα σκοπὸν ἔχει νὰ ἐνεργῇ ὡς ἓνα σῶμα καὶ μία ψυχὴ ἡ ἀδελφότης μας· πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμὸς, θέλουν χρησιμεύει ὡς σύνθημα τοῦ πατριωτικοῦ μας δεσμοῦ.

Μέλη ἢ ἑταῖροι ὀνομάζονται ὅσοι θὰ συμφωνήσουν μὲ τοὺς «νόμους» τῆς ἀδελφότητος. Δύο φορὲς τὸν μῆνα τὰ μέλη θὰ συνέρχονται καὶ θὰ συζητοῦν γιὰ τὰ «συμφέροντα τῆς πατρίδος». Ἄν δὲν βρίσκονται στὴν ἴδια πόλη, ὀρίζεται μία ἄλλη «τῶν ἐλληνικῶν πόλεων» ὅπου θὰ γίνεται ἡ σύνοδος, στὴν ὁποία ἡ παρουσία τῶν μελῶν ἢ ἑταίρων θὰ εἶναι ὑποχρεωτική. «Οἱ δὲ εἰσαγόμενοι νέοι ἑταῖροι» —οἱ ὁποῖοι θὰ ἐπιλέγονται μὲ πλειοψηφία τῶν μελῶν— «πρέπει νὰ ὁμνύωσι τὸ ἱερὸν τῆς πατρίδος ὄνομα, ὅτι θέλουν φυλάξει σταθερὰ τῆς ἀδελφότητος τοὺς νόμους». Οἱ ἔμποροι δικαιολογοῦνται νὰ μὴν παρευρίσκονται στὴ Συνέλευση, οἱ διδάσκαλοι ὄχι, ἐνῶ οἱ ἀπόντες δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ «προβάλλουν μεταβολὰς» στοὺς νόμους τῆς ἀδελφότητος. Κάθε μέλος ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλλει 50 γρόσια τουλάχιστον ἐτησίως, τὰ ὁποῖα προορίζονταν: 1) γιὰ τὴν ἐνί-

4. EBE/ΤΧΟ, Κ. Ἀσωπίου Ἀκατάτακτα, κυτ. 17, ὑποφ. 3. Βλ. Παράρτημα III. Δίφυλλο. Εἶναι ἐμφανὲς ὅτι ἔχουν χαθεῖ ἄλλα ἐνδιάμεσα δίφυλλα.

5. Ἐκτὸς τῶν παραγράφων 16-41 ποὺ μπορεῖ νὰ διέλαθαν τῆς προσοχῆς μου κατὰ τὴν ἔρευνα τῶν ἐξαιρετικῶν ἄτακτων καὶ φθαρμένων ἐγγράφων του συγκεκριμένου τμήματος τοῦ Ἀρχείου Ἀσωπίου, πιθανῶς δὲν ἐνότισα καὶ ἄλλα τμήματα ἢ ἄλλη ἐκδοχὴ τῶν κειμένων.

σχυση (νέων Ἑλλήνων οἵτινες σπουδάζουσι με σκοπὸν νὰ μετέλθωσι τὸν διδασκαλικὸν βίον εἰς μίαν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων). Τὸ ποσό, ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων, καθὼς καὶ ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος τῶν σπουδῶν θὰ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν «κοινὴν συνέλευσην». 2) γιὰ τὴν ἔκδοση βιβλίων «τοιούτων, τὰ ὁποῖα εἶναι ἐπιτήδεια νὰ χρησιμεύσωσιν ἀμέσως εἰς φωτισμὸν τοῦ πολλοῦ μέρους τῶν Ἑλλήνων». Οἱ ἐκδόσεις θὰ προσφέρονται δωρεὰν ἢ θὰ πωλοῦνται χωρὶς κέρδος. 3) γιὰ τὴν ὑποστήριξη τῶν ἀναξιοπαθούντων μελῶν. Ἄν κάποιος ἀπὸ τοὺς ἑταίρους «ὑποπέσῃ εἰς δυστυχίαν» καὶ δὲν μπορεῖ νὰ καταβάλῃ τὰ 50 γρόσσια «δι' αὐτὸν νὰ διορίζεται μετὰ τὴν συγκατάνευσιν τῶν πλειοτέρων χρηματικὴ βοήθεια». 4) γιὰ τὴν ἐνίσχυση τοῦ περιοδικοῦ *Λόγιος Ἐρμῆς*, τὸν ὁποῖο «ἡ ἀδελφότης θεωρεῖ ἀναγκαῖον εἰς τὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων, μάλιστα τῶν πεπαιδευμένων, καὶ χρήσιμον εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ φωτισμοῦ». Τὸ ζήτημα τοῦ περιοδικοῦ πρέπει νὰ ἀπασχολεῖ τὴν «κοινὴν συνέλευσιν ἐὰν ὁ ἐκδότης του εἶναι μέλος τῆς ἀδελφότητος», ἀλλὰ θὰ ἔχει καὶ λόγο γιὰ τὴν ἔκδοσίν του. Τὸ κείμενο καταλήγει μετὰ μίαν πατριωτικὴν ἐπίκληση:

Ταῦτα εἶναι τὰ ὁποῖα ὁμνύομεν εἰς τὸ ὄνομα τῆς φιλότιμης μας πατρίδος νὰ φυλάζωμεν σταθερὰ προθύμως καὶ μετὰ ὅλας μας τὰς δυνάμεις ὅσοι εἴμεθα ὑπογεγραμμένοι. Μῆτερ Ἑλλάς εἶθε ὁ ἱερὸς οὗτος δεσμὸς τῶν ὀλίγων τέκνων σου εἶθε νὰ συνεργήσῃ εἰς σύνδεσμον ὄλων των Ἑλλήνων. εἶθε ὁ μικρὸς οὗτος σπινθὴρ νὰ ἀνάψῃ πυρσὸν μέγα πατριωτισμοῦ εἰς τὰς καρδίας τῶν τέκνων σου. πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμὸς εἶθε νὰ εἶναι τὸ γλυκύτατον μελέτημα τῶν νέων Ἑλλήνων.

Τὸ δεῦτερο κείμενο-σχέδιο, αὐτὸ τοῦ Ἀσωπίου, ἀναφέρεται σὲ μιὰ ἰδρυομένη (ἀδελφότητα) μετὰ τὸ ὄνομα «Φιλικὴ Ἑταιρεία», «σῶμα ἀδιαίρετον» τὸ ὁποῖο «κινεῖται» (ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὴν κοινὴν πατρίδα), κάτι ποὺ συνδέει τὰ μέλη τῆς «μετὰ ἱερὸν δεσμόν». Ὁ σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας εἶναι σχεδὸν ὅμοιος μετὰ αὐτὸν τοῦ προηγουμένου κειμένου:

Ἐνότητα φρονημάτων πρὸς ἓνα σκοπὸν, τὸ κοινὸν καλόν, καὶ εὐκολωτέραν διάδοσιν τοῦ φωτισμοῦ τῆς παιδείας εἰς τὸ πολὺ μέρος τοῦ ἔθνους σκοπὸν ἔχει νὰ ἐνεργῇ ὡς ἐν σῶμα καὶ μίᾳ ψυχῇ ἡ ἑταιρεία μας αὕτη πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμὸς θέλουσιν εἶσθαι ἐν σύνθημα τοῦ φιλικοῦ καὶ πατριωτικοῦ τούτου δεσμοῦ μας.

Κοινὰ σημεῖα διαπιστώνουμε καὶ ἄλλα. Τὰ μέλη ὑπόσχονται «μετὰ ἱερὸν ὄρκον» νὰ φυλάττουν τοὺς νόμους τῆς ἀδελφότητος ἢ τῆς ἑταιρείας, ὅπως ἀποκαλεῖται ἐναλλακτικὰ, ὑποχρεοῦνται νὰ καταβάλλουν 50 τουλάχιστον

γρόσσια ἐτησίως, τὰ νέα μέλη «παραλαμβάνονται ἢ ἀποβάλλονται κατὰ τὰς πλειοτέρας ψήφους» καὶ τὰ χρήματα θὰ δαπανῶνται γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν σπουδῶν «νέων Ἑλλήνων», γιὰ τὴν ἔκδοση βιβλίων· ἀναφέρεται καὶ ἐδῶ ἡ ἀπασχόληση τῆς «ἀδελφότητος» μὲ τὸ ζήτημα τοῦ Λόγιου Ἐρμῆ, ἐνῶ προβλέπεται ἐπίσης ἡ συνδρομὴ ἐκ μέρους τῶν ἄλλων μελῶν στὰ μέλη πού ὑποπίπτουν «εἰς δυστυχίαν». Διαπιστώνουμε καὶ ὀρισμένες διαφορὲς καὶ προσθήκες: ἡ συνέλευση εἶναι ἐτήσια καὶ «κέντρον» αὐτῆς ὀρίζεται εἴτε ἡ Χίος εἴτε ἡ Ἰθάκη, ἐνῶ μέρος τῶν κερδῶν ἀπὸ τὴν πώληση τῶν ἐκδόσεων θὰ κατατίθεται ὑπὲρ τῶν σκοπῶν τῆς ἐταιρείας. Τέλος, ὁ «δεσμός» τῶν μελῶν ἀποκαλεῖται «πατριωτικὸς» καὶ «φιλικός».

Στὸ τρίτο κείμενο-σχέδιο τὸ ὁποῖο εἶναι γραμμένο ἐπίσης ἀπὸ τὸν Ἀσώπιο καὶ εἶναι τὸ μόνο πού φέρει χρονολογία, Ὀκτώβριος 1819, διαπιστώνουμε κοινὰ σημεῖα μὲ τὸ δεύτερο, ὅπως εἶναι τὸ ἄρθρο πού ἀναφέρεται στὸν «ιερόν δεσμόν, [καὶ] τὴν πρὸς τὴν κοινὴν πατρίδα ἀγάπην», πανομοιότυπο μὲ τοῦ προηγούμενου σχεδίου, ἀλλὰ καὶ μία βασικὴ διαφορὰ. Τὰ μέλη τῆς μελετώμενης ἐταιρείας εἶναι οἱ σπουδαστὲς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Γοττίγγης καὶ ὄχι ἔμποροι ἢ διδάσκαλοι. Ἔτσι τὸ πρῶτο ἄρθρο ἀναφέρει τὰ ἐξῆς: «§ 1 Οἱ ἐν Γοττίγγη σπουδῆς μαθημάτων χάριν διατρίβοντες Γραικοὶ συνιστῶσιν ἐν ἀδιαίρετον σῶμα, ὑπὸ τὸ ὄνομα «Φιλικὴ Ἐταιρεία τῶν ἐν Γοττίγγη Γραικῶν», τὰ δὲ ἄτομα «μέλη τῆς αὐτῆς, ἢ ἐταῖροι». Ἐνῶ στὰ δύο προηγούμενα κείμενα-σχέδια ὁ σκοπὸς συνοψίζεται στὸ «σύνθημα» «Πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμός» καὶ ὁ «ιερός δεσμός» τῶν μελῶν ὑπηρετεῖ τὴν «κοινὴν πατρίδα», στὸ τρίτο διαβάζουμε: «Σκοπὸς τῆς ἐταιρείας πρέπει νὰ ᾖ ἡ συνάλληλος καὶ ἀμοιβαία ὠφέλεια, καὶ ἡ πρὸς τὰ καλὰ προκοπὴ τῶν μελῶν· καὶ τοῦτο ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος».

Περιγράφεται ἡ λειτουργία μίας συσσωμάτωσης σπουδαστῶν τῆς ὁποίας τὰ μέλη ὀφείλουν νὰ συνεργάζονται μὲ εἰλικρίνεια «ἐν ὀνόματι τῆς κοινῆς πατρίδος», ἐνῶ ἡ ἐταιρεία ὡς «κοινὴ μητέρα» πρέπει νὰ τὰ «συντρέχει», ὅταν ἀντιμετωπίζουν κάποιο πρόβλημα. Τὰ μέλη «θεωροῦνται κατὰ πάντα ἰσότιμα», δὲν δίνεται σὲ κανένα τὸ δικαίωμα νὰ διακρίνεται μὲ ὁποιοδήποτε τρόπο, καὶ «ὑποτάσσονται» («ἐπὶ ποινῇ τοῦ στερηθῆναι τὸ δίκαιον τοῦ μέλους») στὶς ἀποφάσεις τῆς ἐταιρείας, πού ἔχουν ληφθεῖ μὲ πλειοψηφία καὶ ἀφοῦ ἔχουν ἐκφρασθεῖ ἐλεύθερα οἱ ἀπόψεις. Ἡ ἐταιρεία διεξάγει συνελεύσεις δύο εἰδῶν, «ἐλεύθερες» καὶ «ἀναγκαῖες». Οἱ «ἐλεύθερες» συνελεύσεις συνίστανται στὴ συναναστροφὴ μεταξὺ τῶν σπουδαστῶν, ἡ ὁποία ὅμως πρέπει νὰ πραγματοποιεῖται σὲ ὄρες ἐκτὸς τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων· ἀπὸ τις 6.00 τὸ ἀπόγευμα καὶ μετὰ, ἐνῶ δὲν θὰ μποροῦν νὰ διαρκοῦν μετὰ τις 8.00 ἢ 9.00 τὸ βράδυ, ὅποτε οἱ σπουδαστὲς πρέπει νὰ ἀποσυρθοῦν γιὰ ὕπνο. Ὡς πρὸς τὸ ἀντικείμενο τῶν

συναντήσεων σημειώνεται: «§ 15 Εἰς τὰς τοιαύτας συνελεύσεις ὑποχρεοῦται πρὸ πάντων τὸ καθ' ἓν μέλος νὰ διηγῆται ὅ,τι περιεργον ἢ εἰς τὰς ἀναγνώσεις τῆς ἡμέρας ἐπαρτήρησεν». Λεῖπει ἡ συνέχεια τοῦ ἄρθρου. Τὰ σχετικά μὲ τις «ἀναγκαῖες» συνελεύσεις ἄρθρα δὲν ὑπάρχουν στὸ σωζόμενο κείμενο, ἀλλὰ ὑποθέτω ὅτι θὰ προέβλεπαν συναντήσεις σὲ τακτὰ διαστήματα, συζήτηση, ἀποφάσεις μὲ πλειοψηφία κτλ.

Μολονότι τὰ τρία κείμενα-σχέδια μοιάζουν νὰ συνδέονται μὲ κάποιον τρόπο, δὲν εἶναι σαφῆς ἡ συνάφειά τους. Τὸ περιεχόμενό τους μᾶς ὑποχρεώνει νὰ τὰ σχολιάσουμε χωριστά.

Ὡς πρὸς τὰ δύο πρῶτα, ἡ πατριωτικὴ ἀδελφότητα ποῦ «ιδρύεται» προβλέπει συνελεύσεις τῶν μελῶν σὲ τακτὰ διαστήματα σὲ κάποια «ἐλληνικὴ» πόλη. Τὰ μέλη καὶ στίς δύο περιπτώσεις, ἰδιαίτερα στὴν πρώτη ὅπου προβλέπονται συνελεύσεις δύο φορές τὸν μῆνα, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαμένουν σὲ εὐρωπαϊκὴ χώρα. Οἱ ὑπογραφόμενοι περιγράφουν τὴ σύσταση μιᾶς ἐταιρείας ἢ ὁποῖα θὰ ἐδρεύει κάπου στὸν ἐλληνικὸ χῶρο. Ἡ Χίος καὶ ἡ Ἰθάκη ποῦ ἀναφέρονται ὡς πιθανοὶ τόποι συνάθροισης τῶν μελῶν παραπέμπουν, ἢ πρώτη στὸ φημισμένο γυμνάσιό της,⁶ καὶ ἡ δευτέρη στὴ σχεδιαζόμενη ἴδρυση τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἀπὸ τὸν Γκίλφορντ στὴν Ἰθάκη.⁷ Στὸ φθαρμένο σημεῖο τοῦ ἐγγράφου διακρίνονται τμήματα τοῦ κειμένου τὰ ὁποῖα μοιάζουν νὰ ἀναφέρονται στὴν πρόνοια γιὰ τὴ φοίτηση τῶν νέων στὰ ἐκπαιδευτικὰ αὐτὰ ἰδρύματα. Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ περιοδικοῦ *Ερμῆς ὁ Λόγιος* στὰ σχέδια μᾶς ὀδηγεῖ στὴ σκέψη ὅτι ὁ ἐμπνευστὴς ἢ οἱ ἐμπνευστὲς τῶν σχεδίων ἐκφράζονται μέσα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ αὐτό, κάτι ποῦ τοὺς συνδέει μὲ τὸν κύκλο τοῦ Κοραῆ.⁸

6. Κατὰ τὴν εὐστοχὴ διατύπωση τοῦ Κώστα Λάππα, ἡ Χίος «ἀποτελοῦσε γιὰ τὸν Κοραῆ τὸ ἰδανικὸ πεδίο ἐφαρμογῆς τῶν ιδεῶν του», Κώστας Λάππας, «Ὁ Κοραῆς καὶ τὰ νεωτερικὰ σχολεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου», Χρ. Λοῦκος (ἐπιμ.), *Κοινωνικοὶ ἀγῶνες καὶ διαφωτισμός. Μελέτες ἀφιερωμένες στὸν Φίλιππο Ἡλιού*, ΠΕΚ, Ἡράκλειο 2007, σ. 49.

7. Τὴν πρόταση γιὰ τὴν ἐγκατάσταση ἑνὸς ἀνώτερου ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος στὴν Ἰθάκη εἶχε κάνει ἀπὸ τὸ 1815 ὁ Καποδίστριας στὸ ὑπόμνημα «περὶ τῆς ἐκπαίδευσως ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις», Ἑλένη Κούκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία (1803-1822)*, τ. 1, *Ἡ Φιλόμουσος Ἐταιρεία τῆς Βιέννης*, Ἀθήνα 1958, σ. 159-160. Ἡ ἀπόφαση νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Κέρκυρα ἐλήφθη ἀργότερα, τὸ 1823, Ἑλένη Ἀγγελολάττη-Γσουγκαράκη, *Ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία. Τὸ χρονικὸ τῆς ἴδρυσης τοῦ πρώτου ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου (1811-1824)*, Ἀθήνα 1997.

8. Ὅλα τὰ παραπάνω φαίνονται λογικὰ ὡς πρὸς τὸν μόνον βέβαιο ἐμπλεκόμενο, τὸν Ἀσώπιο, ὁ ὁποῖος εἶναι ὑπότροφος τοῦ Γκίλφορντ καὶ συγγραφέας ἄρθρων στὸ περιοδικό. Γιὰ τὰ βιογραφικὰ του βλ. γενικὰ Στέφανος Μπέτης, *Φιλητᾶς καὶ*

Τὰ δύο σχέδια θυμίζουν τούς στόχους τῶν Φιλομούσων Ἑταιρειῶν, τῆς Ἀθήνας καὶ τῆς Βιέννης, πού δραστηριοποιούνταν ἀπὸ τὸ 1813-1814.⁹ Μὲ τίς συνδρομὲς τῶν μελῶν θὰ ἐνισχύονται νέοι γιὰ νὰ σπουδάσουν καὶ θὰ ἐπιδιώκεται ἡ ἔκδοση βιβλίων γιὰ τὴ μόρφωση τῶν νέων Ἑλλήνων. Ὑπάρχουν ὡστόσο διαφορὲς. Καὶ στὰ δύο προβλέπεται ὁ ὄρκος πού συνδέει μὲ «ἱερὸ δεσμὸ» τὰ μέλη, τὰ ὁποῖα δὲν ἔχουν δικαίωμα νὰ παραβιάζουν τούς νόμους τῆς ἀδελφότητος, κάτι πού δὲν ὑπάρχει οὔτε στὴ Φιλόμουσο τῶν Ἀθηναίων οὔτε στὴ Φιλόμουσο τῆς Βιέννης. Γενικὰ ὑπάρχουν δεσμεύσεις μεταξὺ τῶν μελῶν πού δὲν βρῖσκουμε σὲ αὐτὲς τίς ἑταιρεῖες. Δὲν προβλέπονται ἐπίσης Ἐφοροὶ καὶ γενικὰ κάποιες ἀρχὲς ἢ τίτλοι ἀνάλογοι τοῦ ὕψους τῶν συνδρομῶν. Ἡ πρόνοια, τέλος, γιὰ τὴ συλλογὴ ἀρχαιοτήτων ἢ τὴν ἔκδοση κλασικῶν συγγραφέων ἀπουσιάζει.¹⁰

Οἱ δύο γνωστὲς ἑταιρεῖες δὲν εἶναι οἱ μόνες πού δραστηριοποιούνται ἐκ μέρους Ἑλλήνων. Γνωρίζουμε ὅτι ὑπῆρχαν σχέψεις γιὰ δύο παρόμοιες στὴ Βιέννη, τὸ 1816 καὶ τὸ 1817, οἱ ὁποῖες θὰ ὑποστήριζαν τίς σπουδὲς στὴν Εὐρώπῃ νέων Ἑλλήνων,¹¹ μιὰ ἄλλη στὴ Σμύρνη συνέδραμε τὴ λειτουργία τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου ἐκεῖ,¹² ἐνῶ ἀναφέρεται ἐπίσης μιὰ («ἑταιρεία πεπαιδευμένων») στὴ Βιέννη τὸ 1806 ἡ ὁποία εἶχε σκοπὸ τὴν ἴδρυση «Ἀκαδημίας» στὸ Πήλιο.¹³ Γνωρίζουμε, τέλος, ἑταιρεῖες πού πλαισιώνουν περιοδικὰ, ὅπως εἶναι ἡ Φιλολογικὴ Ἑταιρεία τοῦ Βουκουρεστίου

Ἀσώπιος. *Οἱ διδάσκαλοι τοῦ Γένους*, Ἰωάννινα 1991, σ. 157-256. Γιὰ τὰ ἄρθρα στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ* βλ. Ἐμμ. Ν. Φραγκίσκος (ἐπιμ.), *Τὰ εὐρητήρια τῶν προεπαναστατικῶν περιοδικῶν. Ἐρμῆς ὁ Λόγιος*, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1976.

9. Γιὰ τούς κανονισμοὺς τους βλ. «Ἡ ἐν Ἀθήναις Φιλόμουσος Ἑταιρεία», *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος Δ'* (1814), σ. 98-103· Ἐλένη Κούρκου, *Ὁ Καποδίστριας καὶ ἡ παιδεία (1803-1822)*, ὅ.π., σ. 160-165 καὶ Γεώργιος Λαΐος, «Ἡ Φιλόμουσος Ἑταιρεία τῆς Βιέννης (1814-1820)», *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962), Ἀθήνα 1965, σ. 205-210.

10. Ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς πλειοψηφίας πού καταγράφεται στὰ ὑπὸ ἐξέταση σχέδια, ἡ Φιλόμουσος τῆς Βιέννης τὴν προέβλεψε ὡς ὑποχρεωτικὴ σὲ προσθήκη στὸν ἀρχικὸ ὄργανισμό, Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, «Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἑταιρείας τῶν Φιλομούσων», *Ἀθηνᾶ* 61 (1957), σ. 261.

11. Βάσω Σειρηνίδου, *Ἑλληνες στὴ Βιέννη (18ος-μέσα 19ου αἰώνα)*, Ἀθήνα 2011, σ. 348-349· *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος Ζ'* (1817), σ. 7-9.

12. Γιάννης Κόκκωνας, *Ὁ πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ὀμηρίδης, 1784-1872. Μελέτη τῆς συμμετοχῆς ἐνὸς ἐλάσσονος σὲ γεγονότα μεζζονος σημασίας*, ΕΜΝΕ, Ἀθήνα 2003, σ. 74 [*Ἐρμῆς ὁ Λόγιος Β'* (1812), σ. 78-79].

13. Κώστας Λάππας – Ρόδη Σταμούλη (ἐπιμ.), *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀλληλογραφία, 1802-1817*, τ. Α', ΚΕΜΝΕ Ἀκαδημίας Ἀθηναίων, Ἀθήνα 1989, σ. 291.

ἡ ὁποία στήριξε τὸ 1811 τὴν ἔκδοση τοῦ *Λόγιου Ἐρμῆ*,¹⁴ καθὼς καὶ αὐτὲς ποὺ συστάθηκαν τὸ 1819 μὲ σκοπὸ τὴν ἔκδοση τῶν περιοδικῶν *Ἀθηνᾶ* καὶ *Μέλισσα*.¹⁵ Πιθανῶς ἔχουμε νὰ κάνουμε λοιπὸν μὲ τὴν ἀποπειρα δημιουργίας μιᾶς ἀκόμη ἑταιρείας.

Ὁ ὄρος «ἀδελφότης» ποὺ χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ προσδιορίσει τὴν ὑπὸ ἴδρυση ἑταιρεία, —ὄρος ποὺ δὲν ὑπάρχει πάντως στὶς προαναφερθεῖσες ἑταιρεῖες—, δὲν βοηθᾷ ιδιαίτερα νὰ κατανοήσουμε τί σημαίνουν τὰ σχέδια αὐτά. Πρόκειται γιὰ προσδιορισμὸ ὁ ὁποῖος ἔλκει τὴν καταγωγή του ἀπὸ τὸν χριστιανισμὸ καὶ χρησιμοποιοῦνταν ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ χρόνια γιὰ νὰ προσδιορίσει συντεχνίες καὶ θρησκευτικὲς συσσωματώσεις φιλανθρωπίας καὶ ἀλληλοβοήθειας,¹⁶ ἐνῶ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς προσδιορισμοὺς τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς διασπορᾶς, συνυφασμένος μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν μελῶν τους.¹⁷ «Ἀδελφωσύνη» ἀποκαλεῖται ἡ ἑταιρεία ποὺ συστάθηκε στὴ Σμύρνη μὲ σκοπὸ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Γραικοῦ Νοσοκομείου τὸν 18ο αἰώνα,¹⁸ ἐνῶ «ἀδελφότητα» χαρακτηρίζεται καὶ ἡ συσσωμάτωση ποὺ συγκροτοῦν τὸ 1816 πελοποννήσιοι πρόκριτοι μὲ σκοπὸ τὴν προστασία τῶν συμφερόντων τους.¹⁹ Ὁ ὄρος ἀποτελεῖ κοινὸ τύπο τοῦ λεξιλογίου τῶν συσσωματώσεων ὄχι μόνο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο,

14. *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος Α΄* (1811), σ. 3-4.

15. Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, *Ὁ ἑλληνικὸς προεπαναστατικὸς τύπος, Βιέννη-Παρίσι (1784-1821)* [= *Die Griechische vorrevolutionäre Presse, Wien-Paris (1784-1821)*], Ἰδρυμα Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, Ἀθήνα, 1995, σ. 144, 146· *Ἀθηνᾶ ἢ Ἐφημερίς φιλολογικὴ, ἐπιστημονικὴ, πολιτικὴ καὶ ἐμπορικὴ, ἐν Παρισίοις 1819*, Φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, εἰσαγωγικά: Αἰκατερίνη Κουμαριανοῦ, ΕΛΙΑ, Ἀθήνα 1989, σ. ε΄-ι΄.

16. Ἀγγελικὴ Πανοπούλου, *Συντεχνίες καὶ θρησκευτικὲς ἀδελφότητες στὴ Βενετοκρατούμενη Κρήτη, Ἑλληνικὸ Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν καὶ Μεταβυζαντινῶν Σπουδῶν Βενετίας, Ἀθήνα - Βενετία 2012*.

17. Ὁλγα Κατσαρδῆ-Hering, «Ἀδελφότητα, κομπανία, κοινότητα. Γιὰ μιὰ τυπολογία τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης, μὲ ἀφορμὴ τὸ ἄγνωστο καταστατικὸ τοῦ Miskolc (1801)», *Ἐῶα καὶ Ἐσπέρια* 7 (2007), σ. 247-310. Στὸν κανονισμὸ διαβάζουμε μεταξὺ ἄλλων: «οἱ ἀδελφοὶ τῆς κοινότητος» (σ. 293), «Ἡ κοινότης ὡς κοινὴ μήτηρ» (σ. 295), «Ἀνίσως τινὰς τῶν συναδελφῶν μας, ὁποῦ ἐστάθη χρήσιμος εἰς τὴν κοινότητά μας, ἤθελε δυστυχῆσαι: ἡ κοινότης χρεωστεῖ, καὶ ἔργω, καὶ λόγῳ νὰ τὸν βοηθήσῃ κατὰ τὴν δυνάμιν της, ἕως τὸν θάνατον ἀκόμα καὶ μετὰ τὸν θάνατον μὲ τιμὴν νὰ τὸν ἐνταφιάσῃ σύμφωνα μὲ τὸν χαρακτῆρα του (σ. 296).

18. Γ. Κόκκωνας, *Ὁ πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ὀμηρίδης*, ὁ.π., σ. 37.

19. John C. Alexander, «Some aspects of the strife among the Moreot Chri-

ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια μὲ ἀφορμὴ τὶς ἐνώσεις σπουδαστῶν. Δὲν συνδέεται συνεπῶς ἀποκλειστικὰ μὲ τὶς τεκτονικὲς στοῆς, ὅπου ἡ ἔννοια τῆς ἀδελφότητος καὶ τῶν ἀδελφῶν μελῶν εἶναι κεντρικὴ καὶ ἐκφράζει τὸν σφικτὸ δεσμὸ μεταξὺ τῶν μελῶν. Συσσωματώσεις πού αὐτοαποκαλοῦνταν Ἀδελφότητες συγκροτήθηκαν καὶ μέσα στὴν Ἐπανάσταση.²⁰

Ἀπὸ τὸ τρίπτυχο «Πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμός», κοινοὶ τόποι στὸν διαφωτιστικὸ λόγο τῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ ἐπίκληση τῶν ἐννοιῶν «πατρίς» καὶ «φωτισμός».

Τὶς ἀξίες τῆς «ὁμόνοιας» –χριστιανικὴ ἔννοια καὶ αὐτὴ– καὶ τῆς «ἐνότητος» τὶς βρίσκουμε τὴν περίοδο αὐτὴ κατ' ἀρχὰς σὲ κείμενα πού συντάχθηκαν στὸν γερμανικὸ χῶρο καὶ διακηρύσσουν τὸν «πατριωτισμὸ» ἐπικαλούμενα τὸ παράδειγμα τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ πρόλογος «Πρὸς τοὺς Ἑλληνας» τοῦ Ἰωάννη Παπαδόπουλου στὴ μετάφραση τῆς *Ἰφιγένειας ἐν Ταύροις* τοῦ Goethe τὸ 1818, ἀναφερόταν στὴ δόξα τῆς ἀρχαιότητος καὶ στὴν αἴσθηση τοῦ χρέους τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν πατρίδα, δόξα τὴν ὁποία οἱ ἴδιοι οἱ Ἑλληνες ἀπεμπόλησαν μὲ τὴ διχόνοια:

[...] *Ἡ πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπη καὶ τὰ ὑψηλὰ καὶ γενναῖα φρονήματα ἐνώ-
νουν τοὺς ἐνδόξους προγόνους μας διὰ νὰ προσφέρουν κάθε θυσίαν διὰ τὸ
κοινὸν καλὸν [...] τὸ τερατῶδες πνεῦμα τῆς διχονοίας ἀρχίζει μὲ βαρεῖας
πέτρυνας νὰ ἀπλώνῃ τὸ σκότος, καὶ μὲ τοὺς τρομακτικoὺς του ὄνυχας νὰ
σχίζει τοὺς ὠραίους δεσμούς, μὲ τοὺς ὁποίους ἦτον δεμένη τῆς Ἑλλάδος ἡ*

stian Notables, 1789-1816»), *Ἐπετηρὶς Ἐταιρείας Στερεοελλαδικῶν Μελετῶν* 5 (1974-1975), σ. 473-504 (τὰ κείμενα στίς σ. 499-500, 503). Τὴν ἐπισήμανση τοῦ ἄρθρου ὀφείλω στὸν συνάδελφο Βαγγέλη Σαράφη.

20. Μία στὴν Τρίπολη («Ἀδελφότης») τὸ 1822 ἢ 1824 (Ἀθανάσιος Θ. Φωτόπουλος, *Οἱ Γιατράκοι τοῦ 1821*, τ. Β', *Ἀρχεῖο Παναγ. Γιατράκου*, Ἀθήνα 2001, σ. 9-10, 53) καὶ μία στὸ Μεσολόγγι («Ἀδελφότης τῶν φιλοδικαίων») τὸ 1825 (Ἀντώνης Διακάκης, «Ἡ πόλη τοῦ Μεσολογγίου κατὰ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821: πόλεμος, οἰκονομία, πολιτικὴ, καθημερινὴ ζωὴ», ἀδημοσ. διδακτορ. διατριβή, Τμῆμα Ἱστορίας-Ἀρχαιολογίας Πανεπιστήμιου Κρήτης, Ρέθυμνο 2017, σ. 343-347). Γιὰ τὸν κανονισμὸ τῆς δεύτερης βλ. Ἐμμανουὴλ Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλεξάνδρου Μανροκορδάτου*, στὴ σειρά Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. V, Ἀθήνα 1978, σ. 458-461. Ὄφειλω καὶ πάλι νὰ εὐχαριστήσω τὸν Βαγγέλη Σαράφη γιὰ τὴν ἐπισήμανση τῆς ὑπαρξῆς τῶν δύο συσσωματώσεων. Αὐτὲς πιθανῶς μιμοῦνται τὴ Φιλική. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς σκοποὺς τους, οἱ ὁποῖοι συνδέονται μὲ τὶς ἐσωτερικὲς ἀντιπαλότητες τῆς Ἐπανάστασης, εἶναι ἐνδιαφέρον τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ καὶ τῶν δύο, ὁ ἰσχυρὸς δεσμὸς καὶ ἡ ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν μελῶν, καθὼς καὶ ἡ μυστικότητα.

εὐτυχία, καὶ οἱ Ἕλληνες δὲν ἦτον πλέον ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἀπεκατέστησαν τὴν Ἑλλάδα διδάσκαλον ὅλης τῆς οἰκουμένης, ἀλλ' ἠτοίμαζον τὸν ζυγὸν ὑποκάτω εἰς τὸν ὁποῖον ἤδη βαρέως ἀναστενάζουσιν οἱ ἀπόγονοι.²¹

Στὸ Δοκίμιον περὶ Πατριωτισμοῦ ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1817 στὸ Μόναχο²² διαβάζουμε:

[...] αἱ ρίζαι [τοῦ δένδρου τοῦ Πατριωτισμοῦ] ἐκεῖ μόνον φυτρώνουσιν, ὅπου Ἔθνος ἐλεύθερον καὶ πεφωτισμένον κατοικεῖ, ὅπου γενικὴ ὁμόνοια καὶ ἀγάπη συνδέει τὰ μέλη τοῦ ἔθνους, ὅπου τὸ κοινὸν συμφέρον ἐνόει τοὺς πολίτας πρὸς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν (σ. 6-7). Ἡ Ρώμη ἰσχυρὰ καὶ ἀνίκητος, ἐν ὅσῳ ὁ χρυσοῦς δεσμὸς τῆς ὁμονομίας συνδέει τοὺς πολίτας τῆς (σ. 8). Ὁ ἀληθὴς Πατριώτης [...] εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ προσωπικὰ πάθη, ἀποφεύγει τὰς φατριάς καὶ διχονοίας, διευθύνει τὰ μερικὰ συμφέροντα πρὸς τὸ κοινὸν καλόν, συνδέει τὰς διαφορὰς κλάσεις τῶν πολιτῶν μὲ ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δεσμόν (σ. 18).

Μὲ ἐπιχειρήματα ἀντλημένα ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, ὁ Κοραῆς προτρέποντας τοὺς κατοίκους τῆς Σμύρνης, τῆς Χίου καὶ τῶν Κυδωνιῶν νὰ ἐνώσουν τὰ σχολεῖα τους ὥστε νὰ ἐπιτευχθοῦν οἱ στόχοι τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἀναγέννησης τῶν Ἑλλήνων, ἐπικαλεῖται καὶ αὐτὸς τὴν ἀξία τῆς «ὁμόνομιας»: «[...] Οἱ τρεῖς διδάσκαλοι, τρεῖς ἀδελφοί. Οἱ ἐπίτροποι τῶν τριῶν γυμνασίων [...] νὰ μὴ νομίζονται μήτε Κυδωνιάται, μήτε Σμυρναῖοι, μήτε Χῖοι, ἀλλ' Ἕλληνες, μιᾶς μητρὸς τῆς Ἑλλάδος τέκνα, κοινοῦντες πρὸς ἀλλήλους ὅ,τι συμφέρει εἰς τὴν κοινὴν τοῦ ἔθνους ἀναγέννησιν [...].²³

Ἡ ἐπίκληση τῆς «ὁμόνομιας» θὰ μπορούσε νὰ συνδεθεῖ καὶ μὲ τὶς διαμάχες τῆς περιόδου. Τὸ 1819 εἶναι μιὰ χρονιὰ γεμάτη ἔριδες μεταξὺ τῶν πε-

21. Σωκράτης Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Goethe. Ὁ μεταφραστὴς καὶ οἱ παρακινηταὶ αὐτῆς», *Ἑλληνικά* 5 (1932), σ. 362.

22. Φίλιππος Ἡλιού, *Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ 19ου αἰῶνα* I, Βιβλία – φυλλάδια 1801-1818, Βιβλιολογικὸ ἔργαστήρι-ΕΛΙΑ, Ἀθήνα 1997, ἀρ. 1817.35 καὶ 1817.36. Ἡ ἀπόδοση στὸν Νικόλαο Σκοῦφο θεωρεῖται ἀμφίβολη. Γιὰ τὴν πολιτικὴ σημασία τοῦ κειμένου βλ. Γ. Κόκκωνας, *Ὁ πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ὀμηρίδης*, ὁ.π., σ. 98-100.

23. Ἀδαμαντίου Κοραῆ, *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνες συγγραφεῖς*, τ. Α', ΜΙΕΤ, Ἀθήνα 1984, σ. 389-390. Γιὰ τὴ σύμπραξη τῶν σχολείων βλ. Κ. Λάππας, «Ὁ Κοραῆς καὶ τὰ νεωτερικὰ σχολεῖα τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου», ὁ.π., σ. 21. Πβ. καὶ τὴν προτροπὴ τοῦ Ἰγνατίου Οὐγγροβλαχίας οἱ ἄλλες ἐλληνικὲς πόλεις νὰ μιμηθοῦν τοὺς Χίους τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ὑπόδειγμα πατριωτισμοῦ, ὁμόνομιας καὶ στα-

ριοδικῶν, τῶν ἀπόψεων καὶ τῶν προσώπων.²⁴ Ἀφορμὴ ἦταν κυρίως τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας. Ὁ Στέφανος Κομμητᾶς καὶ ὁ Νεόφυτος Δούκας εἶναι δύο παραδείγματα λογίων ποὺ ἀντιπαρατέθηκαν μὲ τὸν Κοραῆ καὶ ἐπιζητοῦν τῶρα τὴν «ὁμόνοια».²⁵ Σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Δούκα ὑποκείμενο τῶν προτρεπτικῶν λόγων εἶναι ἡ Ἑλλάδα. Μεταξὺ ἄλλων διαβάζουμε:

[...] *Εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν, ὡς οὐκ ἐξὸν πρὸς ἃ σπεύδετε ἀφικέ-*

θερότητας, Ἰγνάτιος πρὸς Ἐπιτρόπους καὶ ἀδελφοὺς τῆς ἐν Λιβόρνῳ Ἐκκλησίας, 5/17 Ἰανουαρίου 1816 Πίζα, Ἐμμ. Γ. Πρωτοψάλτης, *Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Ὀγγροβλαχίας (1766-1828)*, μέρος II, *Ἀλληλογραφία, Πολιτικὰ ὑπομνήματα, Λόγοι, Σημειώματα περὶ Ἰγνατίου*, στὴ σειρά Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, Ἀθήνα 1961, σ. 70.

24. Αἰκ. Κουμαριανοῦ, *Ὁ ἐλληνικὸς προεπαναστατικὸς τύπος*, ὅ.π., σ. 142, 162-179, 180-185. Οἱ διαμάχες μεταξὺ τῶν περιοδικῶν φαίνονται καὶ ἀπὸ τὴ διακηρύξη τοῦ Δημ. Σχινᾶ ὅτι ἡ ἐφημερίδα *Ἴρις* ποὺ σκόπευε νὰ ἐκδώσει θὰ εἶχε «ἀδέκαστον φρόνημα», Γιάννης Κόκκωνας, «Τὸ τῆς Ἴριδος σχέδιον ... εἰς ἔργον διὰ τί δὲν ἐβάλθηκεν;» Συμβολὴ στὴν ἱστορία μιᾶς ἐκδοτικῆς ἀπόπειρας», *Τεκμήριον* 6 (2006), σ. 199-203. Γιὰ τὴν πολιτικὴ διάσταση τῶν διαφωνιῶν βλ. Γ. Κόκκωνας, *Ὁ πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ὀμηροῖδης*, ὅ.π., σ. 94-102.

25. Καταγράφω ἀπὸ τὰ εὐρετήρια, Ἀγγελικὴ Γαβαθᾶ-Παναγιωτοπούλου (ἐπιμ.), *Τὰ ἐλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικὰ. Εὐρετήρια Α΄ Ἀθηνᾶ, Καλλιόπη, Μέλισσα, Τὸ Μουσεῖον*, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Ἀθήνα 1971: Στέφανος Κομμητᾶς, «Πρὸς τοὺς πεπαιδευμένους Ἑλλήνας. Λόγος προτρεπτικὸς εἰς ὁμόνοιαν», *Καλλιόπη Β΄* (1820), σ. 159-168· Νεόφυτος Δούκας, «Ἀθανασίῳ Σταχειρίτῃ εὖ πράττειν», *Καλλιόπη Α΄* (1819), σ. 201-205 καὶ Β΄ (1820), σ. 87-91· Νεόφυτος Δούκας, «Τοῖς ἐλλογίμοις τῶν νέων Ἑλλήνων Νεόφυτος Δούκας εὖ πράττειν», *Μέλισσα Β΄* (1819), 230-239. Στὴ συνέχεια αὐτοῦ τοῦ κειμένου (σ. 239-240) δημοσιεύεται ἐπιστολὴ τοῦ Δούκα πρὸς τὸν Κ. Νικολόπουλο ἐκδότῃ τῆς *Μέλισσας* μὲ τὴν ὁποία ἐπιζητεῖ τὴ φιλία τοῦ Κοραῆ καὶ παρακαλεῖ τὸν Νικολόπουλο νὰ μεσολαβήσει. Ἀργότερα ὁ Φιλήμων παραθέτει μιὰ εἰδοχὴ γιὰ τὸ τί προηγήθηκε τῆς πρωτοβουλίας αὐτῆς. Σὲ συνομιλία τοῦ Π. Ἀναγνωστόπουλου μὲ τὸν Δούκα, μέλος τῆς Ἐφορίας τῆς Φιλικῆς στὸ Βουκουρέστι, ὁ πρῶτος βλέποντας κρεμασμένη μιὰ εἰκόνα τοῦ Κοραῆ, ἀναρωτιέται: «Παράξενον [...] ἐνῶ εἴσθε ἐχθροί. Ὅχι, φίλε! ἀπαντᾷ ὁ Δούκας· δὲν εἶμαι ἐχθρὸς τοῦ Κοραῆ, ἀλλὰ Γραμματικῶν τινων παραλογισμῶν του. Ἄλλως τὸν τιμῶ διὰ τὴν πολυμάθειαν καὶ τὴν φιλογενῆ καρδίαν του». Ὁ Ἀναγνωστόπουλος «προτείνει τὴν παῦσιν τῆς μεταξὺ των διαίρεσεως εἰς μίαν μάλιστα περίστασιν, ὅτε τὸ Ἔθνος λαμβάνει μέρος εἰς αὐτὴν, ἐνῶ ἔχει τὴν μεγαλητέραν ἀνάγκην τῆς παρὰ τὰ ἄλλα ὠφελίμου ἐνώσεως, τὸ παράδειγμα τῆς ὁποίας πρέπει νὰ δώσωσι πρῶτοι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι». Ἔτσι τοῦ προτείνει νὰ στείλει ἓνα κείμενο στὸ Παρίσι καὶ νὰ ζητήσῃ τὴ μεσολάβηση τοῦ Νικολόπουλου, Ἰωάννης Φιλήμων, *Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας*, Ναύπλιο 1834, σ. 246-247.

σθαι, μηδὲ τὴν μεγάλην ταύτην μεταβολὴν ἀπεργάσασθαι ἦν σκοπεῖσθε, μὴ αὐτοὺς πρότερον πρὸς ἀλλήλους ὁμοιοῦντας [...]. Ὑμεῖς γάρ, ὦ παῖδες, ἀντὶ τοῦ πρόσω ἔτι συμφώνως ἰέναι, καὶ σὺν ἀγαθαῖς ταῖς ἐλπίσιν ἐπὶ τὰ μείζω χωρεῖν, διαιρεθέντες καὶ συστραφέντες ἐκ στάσεως, μάχεσθε, καθάπερ τὰ θηρία, κεραιζόμενοι ὑπὲρ ἀλλήλων καὶ διαδακνόμενοι. Τί οὖν ἐκ τούτων ἐλπίς περιέσεσθαι τῇ μητρὶ; Τί δὲ καὶ ὑμῖν περιγενήσεσθαι πλέον; Οὐκ ἐκ τῆς αὐτῆς γαστρὸς ἐστὲ προελθόντες; οὐκ ἐμοὶ παῖδες πάντες; οὐχ ὁμοδιαιτοὶ; οὐχ ὁμόσκηροι, ὑπὸ τὸν αὐτὸν γεννηθέντες καὶ ἀνατραφέντες καὶ αὐξηθέντες ἥλιον, καὶ αἰθέρα, καὶ νόμον, καὶ τὴν αὐτὴν φωνὴν προῖέμενοι, καὶ τοῖς αὐτοῖς στοιχειούμενοι μυστηρίοις; [...] Εἰρήνη, ὦ ἄνδρες Ἕλληνες, εἰρήνη καὶ φιλία, τὸ περισπούδαστον καὶ πρᾶγμα καὶ ὄνομα· φιλία τὸ καθ' αὐτὸ μέγα ὄν, καὶ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τιμώμενον.²⁶

Πρόβλημα ἐρίδων καταγράφεται τὸ 1819 καὶ στοὺς κόλπους τῆς Φιλομούσου τῶν Ἀθηναίων,²⁷ ἐνῶ τὴν ἴδια περίοδο ἐκτυλίσσεται στὸν κύκλο τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν στὴ Γοττίγγη μιὰ διαμάχη μὲ τὸν Κωνσταντῖνο Κούμα, ἡ ὁποία ἐνέχει καὶ στοιχεῖα ἐσωτερικῆς ἀντιπαλότητος καὶ μεταξὺ τῶν ἰδίων.²⁸ Ἡ ἐπὶ κληση τῆς «ὁμόνοιας» μπορεῖ, τέλος, νὰ θεωρηθεῖ ἐπανάληψη ἀπλῶς τοῦ στερεοτύπου τοῦ δεσμοῦ καὶ τῆς ἀλληλεγγύης μεταξὺ τῶν μελῶν μιᾶς ἑταιρείας.

Τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὰ τρία σχέδια εἶναι τὸ ἀναφερόμενο στὴ συσσωμάτωση σπουδαστῶν στὴ Γοττίγγη γιατί εἶναι τὸ μόνο ποὺ ἀφορᾷ μιὰ πραγματικότητα. Ἡ Γοττίγγη, μιὰ κατ' ἐξοχὴν πανεπιστημιούπολη, φιλοξενεῖ πολλοὺς φοιτητὲς ἀπὸ ὅλες τὶς γερμανικὲς χῶρες καὶ ἀπὸ ἀλλοῦ, καθὼς καὶ γενικὰ μορφωμένους ἀνθρώπους, ὄχι μόνο ἄνδρες, ἀλλὰ καὶ γυναῖκες.²⁹ Στὸς ξένους φοιτητὲς στὴ Γοττίγγη συγκαταλέγονται τὸ 1819 οἱ ἐξῆς δεκατρεῖς «Γραικοί»: Γεώργιος Ἰωαννίδης, Φραγκίσκος Μαῦρος, Δημ. Ἀποστολίδης,

26. Κ. Ν. Σάθας, *Νεοελληνικῆς Φιλολογίας παράρτημα. Ἱστορία τοῦ ζητήματος τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης*, Ἀθήνα 1870, σ. 307-308 [= Ἀθανασιῶ Σταγειρίτη εὖ πράττειν], *Καλλιόπη Β'* (1820), σ. 87-91].

27. Ἐμμ. Πρωτοψάλτης, «Νέα στοιχεῖα περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐταιρείας τῶν Φιλομούσων», ὁ.π., σ. 267.

28. Ἐμμ. Φραγκίσκος, «Οἱ Ἕλληνες σπουδαστὲς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης καὶ ὁ Κων. Κούμας. Τὸ χρονικὸ μιᾶς ἀφανοῦς διαμάχης (1819)», ὑπὸ δημοσίευση στὸ *Ἀξίαις ἔνεκεν. Τιμητικὸς τόμος γιὰ τὸν Γιάννη Καρᾶ*, Μέρος Β', Ἱστορία-Φιλοσοφία. Εὐχαριστῶ τὸν συγγραφέα γιὰ τὴν παραχώρηση τοῦ ἀρθροῦ. Γιὰ τὸ θέμα βλ. καὶ παρακάτω.

29. Αὐτὸ παρατηρεῖ ἓνας γερμανὸς ἐπισκέπτης κατὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνα,

Θεόκλητος Φαρμακίδης, Κ. Ἀσώπιος, Κύριλλος Λιβέριος, Γεώργιος Ψύλλας, Ἀλέξ. Γλαράκης, Γεώργιος Λεπορίδης, Πέτρος Πινατέλης, Στέφ. Βλαστός, Ἀναστ. Πολυζωίδης και Ἰωάννης Παπαδόπουλος, ὁ μεταφραστής τοῦ ἔργου τοῦ Γκαϊτε.³⁰ Ὁ τελευταῖος πέθανε τὸ 1819.

Σε αὐτοὺς ἀναφέρεται μὲ ἀγάπη ὁ νεαρὸς τότε φιλέλληνας καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλολογίας Κ. Ο. Müller (21.11.1819): «Ἐδῶ στὴ Γοττίγγη ὑπάρχουν πολλοὶ Ἀμερικάνοι καὶ ἀκόμη πῖο πολλοὶ Ἕλληνες. Ἐγὼ συναναστροφὴ καὶ μὲ τοὺς δύο. Ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες μοῦ ἀρέσουν πῖο πολύ. Εἶναι κάπως ντροπαλοί, γεμάτοι ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὴ γερμανικὴ σοφία καὶ φλέγονται ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία νὰ ἀναστυλώσουν τὴν πατρίδα τους ἐπιστημονικῶς.³¹

Ὁ ἀριθμὸς τῶν συγκεντρωμένων σπουδαστῶν στὴ Γοττίγγη ἐντυπώσισε τὸν Κ. Κούμα, ὁ ὁποῖος δημοσίευσε στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ* τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1820 ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Στέφανο Οἰκονόμο ὅπου καταγράφει τὶς ἐντυπώσεις του ἀπὸ μιὰ ἐπίσκεψη στὴ Γοττίγγη, ἐγκωμιάζει τοὺς σπουδαστὲς καὶ τονίζει ἰδιαίτερα τὴ σύμπνοια μεταξύ τους.³² Ὅπως συνάγεται ἀπὸ μιὰ ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας τοῦ Ἀσωπίου καὶ τῶν ἄλλων φοιτητῶν μὲ τὴν ὑπογραφή «οἱ ἐν Γοττίγγη σπουδάζοντες Γραικοί», τὴν ὁποία σκόπευαν νὰ δημοσιεύσουν στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ*, ὁ Κούμας, κατὰ τὶς πληροφορίες πὺ εἶχαν οἱ ἴδιοι, ἐνοχλήθηκε ἀπὸ τὴ συγκέντρωση τόσων ἐλλήνων σπουδαστῶν στὴ Γοττίγγη.³³

Αὐτοὶ θὰ ἀποτελοῦσαν λοιπὸν τὸ «ἀδιαίρετον σῶμα» τοῦ συλλόγου

βλ. Ἰλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, *Ὁ τεκτονισμὸς στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία καὶ γραμματεία τοῦ 18ου αἰώνα. Οἱ γερμανόφωνες μαρτυρίες*, Ἀθήνα 2010, σ. 50, 149.

30. Κώστας Λάππας – Ρόδη Σταμούλη (ἐπιμ.), *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων, Ἀλληλογραφία, 1818-1822*, τ. Β', ΚΕΜΝΕ, Ἀθήνα 2002, σ. 363· Κ. Κούμας, «Πρὸς Στέφανον Οἰκονόμον ἱατρὸν εἰς Σμύρνην», *Ἐρμῆς ὁ Λόγιος* Γ' (1820), σ. 88-92· Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Goethe», ὁ.π., σ. 361-388· Ρωζάνη Δ. Ἀργυροπούλου, «Παναγιώτης Φοιβαπόλλων καὶ Φοιβαπόλλων ὁ ἐκ Σμύρνης», *Ὁ Ἐρανιστὴς* 6 (1968), σ. 47-48· Σοφία Ματθαίου, «Κύριλλος Λιβέριος: ἓνας “πεπαιδευμένος” στὴν ὑπηρεσία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης», Δημ. Δημητρόπουλος, Χρῆστος Λοῦκος, Παναγιώτης Μιχαηλάρης, *Ὅψεις τῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821. Πρακτικὰ συνεδρίου, Ἀθήνα 12 καὶ 13 Ἰουνίου 2015*, ΕΜΝΕ-Μνήμων, Ἀθήνα 2018, σ. 271-306.

31. Γεώργιος Λάϊος, *Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς καὶ ἔγγραφα τοῦ 1821*, Ἀθήνα 1958, σ. 26.

32. Κ. Κούμας, «Πρὸς Στέφανον Οἰκονόμον ἱατρὸν εἰς Σμύρνην», ὁ.π.

33. ΕΒΕ/ΤΧΟ, Ἀρχεῖο Κ. Ἀσωπίου, ἀρ. 1800. Βλ. τὸ ὑπὸ δημοσίευση ἄρθρο

ποῦ σχεδιάζει ὁ Ἀσωπίος. Στοιχεῖα γιὰ τὴν ὑλοποίηση τοῦ σχεδίου δὲν διαθέτουμε.³⁴

Ἡ παλαιότερη συσσωμάτωση ἐλλήνων σπουδαστῶν ποῦ γνωρίζουμε, συγκροτημένη μὲ βάση τὴν καταγωγή τῶν μελῶν, κριτήριο διάκρισης αὐτῶν τῶν συσσωματώσεων τότε, ὅπως θὰ δοῦμε, λειτούργησε στὸ πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας κατὰ τὸν 17ο αἰώνα. Ἡ «εἰρήνη», ἡ «ὀμόνοια», ἡ «ένωση» καὶ γενικὰ ἡ ἀλληλοὑποστήριξη εἶναι οἱ βασικὲς ἀρχὲς τοῦ συλλόγου, ὅπως καταγράφονται στὰ σωζόμενα καταστατικά.³⁵

Φοιτητικὲς συσσωματώσεις Ἑλλήνων γνωρίζουμε καὶ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1830 σὲ ἄλλο ἱστορικὸ πλαίσιο, ἀφοῦ τὸ ἐλληνικὸ κράτος ὑφίσταται πιά. Στὴν Πίζα καταγράφεται τὸ 1836 ἡ «Ἑλληνικὴ Φιλολογικὴ Ἐταιρεία τῶν ἐν Πείσαις διατριβόντων ἐλλήνων σπουδαστῶν»³⁶ καὶ στὸ Μόναχο τὸ 1837 μιὰ ἐταιρεία σπουδαστῶν μὲ τὴν ἐπωνυμία «Καλλιόπη».³⁷

Τὸ σχέδιο τοῦ Ἀσωπίου ἀπηχεῖ μιὰ πρακτικὴ ἐφαρμοζόμενη ἀπὸ αἰῶνες στὰ γερμανικὰ καὶ γενικὰ στὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια. Ἀπὸ τὶς πρῶτες ἐνώσεις μὲ συστατικὸ κριτήριο τὴν καταγωγή τῶν σπουδαστῶν, τὶς Landmanschaften, ἕως τὶς Orden ποῦ περιελάμβαναν μέλη ἀνεξαρτήτως καταγωγῆς, καὶ ἡ συμμετοχὴ τους σὲ αὐτὲς ὑπερέβαινε τὴ διάρκειά τῶν σπουδῶν τους, καθὼς καὶ τὶς Kränzchen, ἕνα ὑβρίδιο τῶν

τοῦ Ἐμμ. Φραγκίσκου «Οἱ Ἕλληνες σπουδαστὲς τοῦ πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης», ὁ.π. Πρόκειται γιὰ δύο σχέδια τοῦ κειμένου. Τὸ ἕνα εἶναι γραμμμένο ἀπὸ τὸν Ἀσωπίο καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸν Γ. Ἰωαννίδη. Πρόκειται γιὰ τὴ διαμάχη ποῦ ἀναφέρθηκε παραπάνω. Τὴν πληροφορία γιὰ τὰ σχόλια τοῦ Κούμα μετέφερε ἀπὸ τὴ Βιέννη ὁ Φαρμακίδης, γεγονός ποῦ δημιούργησε διαφωνίες καὶ μεταξὺ τῶν σπουδαστῶν.

34. Ὁ Γεώργιος Ψύλλας δὲν ἀναφέρει τίποτε σχετικὸ στὰ Ἀπομνημονεύματά του (Γεώργιος Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου*, ἐπιμ. Ἐλευθέριος Γ. Πρεβελάκης, Ἀθήνα 1974) οὔτε ὁ Φαρμακίδης στὰ αὐτοβιογραφικά του κείμενα (*Ἀπολογία Θ. Φαρμακίδου*, Ἀθήνα 1840, καὶ ἀνέκδοτη αὐτοβιογραφία στὴν ΕΒΕ/ΤΧΟ, Ἀρχεῖον Θ. Φαρμακίδου, φάκ. 39). Δὲν ἔχω ἐντοπίσει ἕως τώρα καμία πληροφορία στὴν ἀλληλογραφία τῆς ἐποχῆς.

35. Βασιλικὴ Μπόμπου-Σταμάτη, *Τὰ καταστατικά τοῦ σωματείου (Nazione) τῶν ἐλλήνων φοιτητῶν του πανεπιστημίου τῆς Πάδοβας (17ος-18ος αι.)*, ΙΑΕΝ/ΚΝΕ, Ἀθήνα 1995, σ. 51-54.

36. Ἀλόη Σιδέρη, *Ἕλληνες φοιτητὲς στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας (1806-1861)*, τ. Α', ΙΑΕΝ-ΚΝΕ, Ἀθήνα 1989, σ. 167-172.

37. Σοφία Ματθαίου, *Ἡμερολόγιον 1837-1845*, στὸν τόμο *Στεφάνου Α. Κουμανούδη ἀνέκδοτα κείμενα 1837-1845*, ἐπιμέλεια Σοφία Ματθαίου – Παντελῆς Καρέλλος, ΙΝΕ/ΕΙΕ-117, Ἀθήνα, 2010, σ. 53, 73, 113, 114, 165, 192, 205.

προηγούμενων, οί φοιτητές ἐντάσσονταν σὲ συσσωματώσεις αὐτόνομες. Οἱ Orden συνδέθηκαν ἀπὸ πολλοὺς μελετητές μετὰ τοὺς τέκτονες, κάτι ποὺ ἀμφισβητεῖται ἀπὸ ἄλλους. Βασικὸ χαρακτηριστικὸ ὄλων ἢ ἀλληλεγγύη μεταξὺ τῶν μελῶν, ἡ ὑποστήριξη τῶν ἀδυνάτων καὶ οἱ κοινὲς διασκέδασεις (ἐκδρομές, διασκέδαση σὲ pubs κτλ.). Κατὰ τὴν περίοδο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ὀργάνωση τῶν φοιτητῶν εἶχε λάβει τὴν πολιτικοποιημένη μορφή τῶν λεγόμενων Burschenschaften. Οἱ ἐνώσεις αὐτὲς συνδέθηκαν μετὰ τὴν πατριωτικὴ ἀφύπνιση τῶν Γερμανῶν μετὰ τὴν ἧττα ἀπὸ τὸν Ναπολέοντα τὸ 1806 καὶ στὴ συνέχεια τὸν πόλεμο ὁ ὁποῖος κατέληξε τὸ 1813 στὴν ἧττα τῶν Γάλλων. Στὶς τελευταῖες στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις εἶχαν συμμετάσχει καὶ ὀμάδες γερμανῶν φοιτητῶν. Ἡ φοιτητικὴ ὀργάνωση ἰδρύθηκε στὴν Ίένα ἡ ὁποία ἔγινε τὸ κέντρο τῶν σχετικῶν δραστηριοτήτων. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1817 πραγματοποιήθηκε συνάντηση τῶν ἐνώσεων τῶν πανεπιστημίων στὸ Wartburg καὶ τὸ βασικὸ σύνθημα ποὺ προβλήθηκε ἦταν «Γερμανικὴ ἐθνικὴ ἐνότητα καὶ ἀδελφσύνη». Συμμετείχαν 500 περίπου φοιτητές. Ἐνα χρόνο μετὰ, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1818, συγκροτήθηκε ἡ κεντρικὴ ὀργάνωση, ἐνῶ ἐμφανίστηκαν στὴν Ίένα καὶ ριζοσπαστικότεροι κλάδοι τοῦ κινήματος. Τὸν ἴδιο χρόνο κυκλοφόρησε τὸ *Mémoire sur l'état actuel de l'Allemagne* τοῦ Ἀλέξανδρου Στούρτζα στὸ ὁποῖο ὁ συγγραφέας, σύμβουλος τῆς ρωσικῆς αὐλῆς, χαρακτήριζε τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια φυτῶρια επαναστατικῶν ἰδεῶν καὶ πρότεινε μέτρα πειθαρχίας γιὰ τὴ λειτουργία τους. Τὸ δημοσίευμα προκάλεσε ἀντιδράσεις στοὺς φιλελεύθερους κύκλους τῆς Γερμανίας (Ίένα, Λειψία, Βερολίνο).³⁸ Τὸν Μάρτιο τοῦ 1819 ὁ γνωστὸς γιὰ τὶς συντηρητικὲς του ἀπόψεις συνεργάτης τοῦ Στούρτζα γερμανὸς συγγραφέας καὶ θεολόγος, ἐπίσης στὴν ὑπηρεσία τῆς ρωσικῆς αὐλῆς, August von Kotzebue, δολοφονήθηκε ἀπὸ ἕναν φοιτητὴ τῆς θεολογίας, τὸν Ludwig Sand. Τὸ γεγονός ἀποτέλεσε τὴν ἀφορμὴ γιὰ νὰ ἐπιβληθοῦν ἀπαγορεύσεις μετὰ πρωτοβουλία τοῦ Μέττερνιχ στὴ λειτουργία τῶν ἐνώσεων τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1819, ἐνῶ ἡ ἔνωση τῆς Ίένας διαλύθηκε τὸν Νοέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου.³⁹

Τὸ πανεπιστήμιο τῆς Γοττίγγης δὲν ἐξαιρεῖται ἀπὸ ὅλες τὶς δραστη-

38. *The analectic Magazine*, Philadelphia, 14 (July, 1819), σ. 280-282.

39. Γιὰ τὶς φοιτητικὲς ἐνώσεις γενικὰ βλ. Wilhelm Fabricius, *Die Deutschen Corps. Eine historische Darstellung der Entwicklung des studentischen Verbindungsvereins in Deutschland bis 1815, der Corps bis zur Gegenwart*, Frankfurt am Main 1926· R. G. S. Weber, *The German Student Corps in the third Reich*, Νέα Ὑόρκη 1986, σ. 1-16. Γιὰ τὴν πολιτικὴ διάσταση καὶ τὶς Burchenschaften βλ. Thomas Nipperdey, *Germany from Napoleon to Bismarck 1800-1866*, Gill and Mac-

ριότητες που περιγράψαμε. Φοιτητικές συσσωματώσεις ὄλων τῶν εἰδῶν εἶχαν δραστηριοποιηθεῖ ἐκεῖ, ἐνῶ εἶχε ἐνεργό συμμετοχή καὶ στὶς ἐξελίξεις τῶν τελευταίων χρόνων.⁴⁰

Μία ἐκδοσὴ μὲ ἀντικείμενο τὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια καὶ συγγραφέα ἀπόφοιτο τοῦ πανεπιστημίου τῆς Γοττίνγης παρουσιάζει μὲ περισσότερες λεπτομέρειες τὴν ἐσωτερικὴ λειτουργία τῶν φοιτητικῶν ἐνώσεων.⁴¹ Ἐσωτερικὰ στοιχεῖα ἀντλοῦμε καὶ ἀπὸ ὀρισμένα καταστατικά.⁴² Γιὰ νὰ περιοριστοῦμε στὶς τελευταίου τύπου ἐνώσεις, τὶς Burschenschaften, τὰ στοιχεῖα ποὺ τὶς χαρακτηρίζουν εἶναι ἡ ἰσότητα μεταξὺ τῶν μελῶν, ἡ πίστη στὶς ἀξίες τῆς τιμῆς, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πατρίδας, ἐνῶ στόχος τοὺς εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τῆς σωματικῆς καὶ τῆς πνευματικῆς δύναμης τῶν μελῶν. Τὸ τελευταῖο θὰ πραγματοποιοῦνταν μέσῳ βιβλιοθηκῶν, ἀναγνωστηρίων καὶ συναντήσεων τῶν μελῶν. Ἡ ἀλληλεγγύη, ὁ «δεσμός» (Bund) ποὺ συνδέει τὰ μέλη, κοινὸ στοιχεῖο ὄλων τῶν συσσωματώσεων, ἐκφράζεται μὲ τὶς ἐννοιες «φιλία» (Freundschaft) καὶ «ἀδελφσύνη» (Brüderschaft) μεταξὺ τῶν φοιτητῶν.⁴³

Ὅταν λοιπὸν συντάσσε ὁ Ἀσώπιος τὰ δύο σχέδια εἶχε προσλαμβάνουσες παραστάσεις ἀπὸ τὸ περιβάλλον στὸ ὁποῖο ζοῦσε ἐκείνην τὴν περίοδο. Οἱ φοιτητὲς συγκροτοῦσαν μιὰν αὐτόνομη καὶ διακριτὴ κοινωνικὴ ὁμάδα ποὺ υἱοθετοῦσε συχνὰ προκλητικὴ καὶ ἐλευθεριάζουσα συμπεριφορά.⁴⁴ Μία συμπεριφορὰ ποὺ στρεφόταν καὶ ἐναντίον τῶν κοινωνικῶν ὁμάδων τῶν τεχνιτῶν (χειρωνακτῶν) ἐκφράζοντας περιφρόνηση πρὸς τοὺς

---

millan, 1996, σ. 244-247· Lieve Gevers καὶ Louis Vos, «Student movements», Walter Rüegg (ἐπιμ.), *A History of the University in Europe*, vol. III, *Universities in the Nineteenth and early Twentieth centuries 1800-1945*, Cambridge University Press, 2004, σ. 269-276. Βλ. ἐπίσης τὸ λῆμμα «Student fraternities, choral societies, Turnvereine», *Encyclopedia of Romantic Nationalism in Europe*, ἐπιμ. Joep Leerssen, Amsterdam University Press, 2018, σ. 1008-1010.

40. W. Fabricius, *Die Deutschen Corps*, ὁ.π., σ. 86-87, 252-257, 376-377 καὶ L. Gevers καὶ L. Vos, «Student movements», ὁ.π., σ. 274.

41. Walter C. Perry, *The German University Education*, δευτέρη ἐκδοσὴ, Λονδίνο 1846, σ. 78-98.

42. W. Fabricius, *Die Deutschen Corps*, ὁ.π., Anlage 2, 3 καὶ Uta Motschmann (ἐπιμ.), *Handbuch der Berliner Vereine und Gesellschaften 1786-1815*, Βερολίνο 2016, σ. 707-729.

43. W. Fabricius, *Die Deutschen Corps*, ὁ.π., σ. 42, 46, 48, 122-123, 258, 261 καὶ U. Motschmann (ἐπιμ.), *Handbuch der Berliner Vereine und Gesellschaften*, ὁ.π.

44. *The University of Goettingen at the beginning of the year 1835*, Λονδίνο,

άνθρώπους που δεν είχαν σχέση με την άσκηση του πνεύματος.⁴⁵ Στοιχεία αυτής της αντίληψης πιθανώς συνδέονται με τις ταραχές στη Γοττίγγη το καλοκαίρι του 1818, λίγο πριν φθάσει εκεί ο Άσώπιος, μολονότι οι εμπλεκόμενοι φοιτητές άνηκαν στο κίνημα των Burschenschaften.⁴⁶

Οι έντυπώσεις που καταγράφει ο ίδιος ο Άσώπιος από το πανεπιστημιακό περιβάλλον της Γοττίγγης απεικονίζουν αφενός τον δεσμό μεταξύ των ελλήνων σπουδαστών και αφετέρου ένα καθεστώς έλευθερίας, σχεδόν «αταξίας», κατά τον Άσώπιο, στα πανεπιστημιακά ήθη των Γερμανών:

[...] *Εἰς πόλιν μικρὰν μὲ ἔνδεκα ὁμογενεῖς συζῶν, καὶ ὀλίγον συνανα-*

Robert Boswell, 1836, σ. 13-14 καὶ Stefan Brüdermann, «Studenten als Einwohner der Stadt», Ernst Böhme und Rudolf Vierhaus (ἐπιμ.), *Göttingen. Geschichte einer Universitätsstadt*, τ. 2, *Vom Dreissigjährigen Krieg bis zum Anschluss an Preussen, Der Wiederaufstieg als Universitätsstadt (1648-1866)*, Γκαίτινγκεν 2002, σ. 395-428. Για τὸ πλῆθος τῶν φοιτητῶν, ντόπιων καὶ ξένων, στη Γοττίγγη δημοσιεύονται πληροφορίες καὶ στὸν ἐλληνικὸ περιοδικὸ τύπο. Βλ. *Ἑλληνικὸς Τηλέγραφος* τχ. 24 (25.2.1818), σ. 116. Αναφέρονται 1160 σπουδαστές. Δανείζομαι τὴν παραπομπὴ ἀπὸ τὸ ἀδημοσίευτο ἄρθρο τοῦ Ἐμμ. Φραγκίσκου. Ὁ Φαρμακίδης σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Κ. Οἰκονόμο τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1820 ὑπολόγιζε σὲ 937 τὸν ἀριθμὸ τῶν φοιτητῶν σὲ ἕναν πληθυσμὸ 10.000 περίπου κατοίκων, Κ. Λάμπας – Ρ. Σταμούλη (ἐπιμ.), *Κωνσταντῖνος Οἰκονόμος ὁ ἐξ Οἰκονόμων. Ἀλληλογραφία*, τ. Β', ὁ.π., σ. 103-104. Ἑλληνικὴ ὀργανωμένη παροιχία πάντως δὲν ὑπῆρχε. Κοινότητες ἢ κάποιες μορφές κοινότητας στὸν γερμανικὸ χῶρο ὀργανώθηκαν πρὸς τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα κυρίως στη Λειψία καὶ στὸ Μόναχο, Μεθόδιος Φούγιας, *Αἱ ἐν Γερμανίᾳ Ἑλληνικαὶ ὀρθόδοξοι κοινότητες*, Ἀλεξάνδρεια 1955. Συνδεόμενη μὲ τὶς προηγούμενες διαπιστώσεις εἶναι καὶ ἡ ἐλάχιστη παρουσία Ἑλλήνων στὶς τεκτονικὲς στοῆς τῆς πόλης, Ἰλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, *Ὁ τεκτονισμὸς στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα*, ὁ.π., σ. 79-82, 158, 178-179, 241-242. Ὁ μόνος Ἑλληνας ποὺ καταγράφεται σὲ στοὰ ἐκεῖ γύρω στὸ 1785 εἶναι φοιτητῆς τῆς Ἰατρικῆς.

45. W. C. Perry, *The German University Education*, ὁ.π., σ. 80-81. Ἡ στάση αὐτὴ δὲν ἀφορᾷ μόνο τὴ Γοττίγγη.

46. Βλ. τὴν περιγραφή τῶν γεγονότων στὴν ὑπὸ δημοσίευση μελέτη τοῦ Ἐμμ. Φραγκίσκου, «Οἱ Ἕλληνες σπουδαστές τοῦ πανεπιστημίου τῆς Γοττίγγης», ὁ.π., ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἀπὸ τὴ γερμανικὴ βιβλιογραφία γιὰ τὸ πανεπιστήμιο τῆς Γοττίγγης. Ὁ ἴδιος ὁ Στούρτζας στὸ ἐπίμαχο κείμενό του (*Mémoire*, σ. 27, 44) μνημονεύει τὴ συμμετοχὴ τῆς Γοττίγγης στὶς πολιτικὲς ἀναταραχές τοῦ 1818. Βλ. ἐπίσης *The Analectic Magazine*, ὁ.π., σ. 280 («the tumult in Göttingen in the summer of 1818 was connected with them [the Burschenschaften]»). Ὁ Άσώπιος γνώριζε τὰ γεγονότα πρὶν φθάσει ἐκεῖ (συνάγεται ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ Ἰάκωβου Ρώτα ἀπὸ τὴν Τεργέστη πρὸς τὸν Άσώπιο στὴ Βιέννη 17 Αὐγ. 1818). Δανείζομαι τὴν πληροφορία ἀπὸ τὸ ἀδημοσίευτο ἄρθρο τοῦ Ἐμμ. Φραγκίσκου.

στρεφόμενος μὲ τὸς ξένους, ἐννοεῖς εὐκολα ὅτι, ὀλιγώτατα θέλω κρατήσῃ ἀπὸ τὰ ὀλίγα Γερμανικά, ὅσα τὸς πρώτους ἐξ ἡμέρας ἔμαθα. Ὡς καὶ τὰ παιδευτήρια ἐδῶ εἶναι οἱ ἀντίπαλοι τῶν αὐτόθι· οἱ προφέσσορες εἶναι οἱ εὐγενεῖς τοῦ τόπου· εἶναι μικροὶ ἡγεμόνες· ἕκαστος ἔχει τὴν παρὰδοσιν, ἢ ἀκροατήριον εἰς τὸν οἶκον του· παραδίδει ὅ,τι θέλει, καὶ ὅπως καὶ ὅταν τὸν συμφέρει [...], τὸ ἄλλο μέρος τῶν εὐγενῶν εἶναι οἱ μαθηταί. Εἰς ἀταξίαν καταντᾷ ἡ μεγάλη των ἐλευθερία· μ' ὅλον ὅτι κατὰ τὴν ἀπόφασιν τοῦ Γερμανικοῦ Δεσμοῦ, ἢ Παγγερμανίου ἐστάλθησαν βασιλικοὶ *comissarii* εἰς πᾶσαν ἀκαδημίαν διὰ τὴν εὐταξίαν τῶν μαθητῶν, μέχρι τοῦδε ὅμως ἔγινεν ὀλίγη μεταβολή [...]. Εἰλικρινέστεροι τῶν Ἰταλῶν, ἴσως καὶ τῶν Γάλλων, εὐφιλίωτοι, καὶ εὐαδελφοποίητοι, ὄχι σπανίως, πρᾶγμα ἀνέλπιστον, οἱ σήμερον συντρῶγοντες καὶ συμπίνοντες αὔριον ἐξορῶντες τὸς ὀφθαλμούς των διαξιφιζόμενοι, καὶ μετὰ ταῦτα, ἐὰν ζήσωσι, πάλιν φίλοι ὡς πρόωγ. Ἔχεις ἢ δὲν ἔχεις κληρονομικὴν εὐγένειαν, δι' αὐτοὺς εἶναι τὸ ἴδιον [...]. Ὅχι μόνον ὑποδουλωμένοι δὲν εἶναι εἰς τὸς διδασκάλους [...] δὲν τὸς ἐμποδίζει οὔτε φυλακή, οὔτε ἐξορία ἵνα φωνάζωσι τὴν νύκτα εἰς τὰ παράθυρα τῶν προφεσσῶρων *vinat* ἢ *pe-reat*, ὡς αὐτοὶ ἀρέσκονται [...].⁴⁷

Τὸ περιβάλλον τῆς πανεπιστημιούπολης προσέφερε καὶ ἄλλες, ἐξωπανεπιστημιακὲς διεξόδους· ὁ Ἀσώπιος συζητοῦσε τὴν ἐγγραφή του στὰ «civil clubs» τῆς πόλης, κάτι ποὺ ἀπαιτοῦσε εἰδικὴ ἄδεια γιὰ ἕναν σπουδαστή.⁴⁸

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἡ περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα φιλελευθερισμοῦ στὸν γερμανικὸ χῶρο δὲν ἄφησε ἀνεπηρέαστους γενικὰ τὸς Ἕλληνες σπουδαστές, γεγονὸς ποὺ περιγράφει στὶς ἀναμνήσεις του ὁ Γ. Ψύλλας.⁴⁹ Ὁ πρόλογος τῆς μετάφρασης τῆς *Ἰφιγένειας ἐν Ταύροις* τοῦ Γκαίτε τοῦ

47. ΕΒΕ/ΤΧΟ, Ἀρχεῖον Φιλολογικόν, φ. 20, Ἀσώπιος πρὸς Χριστόφορο Φιλητᾶ, 15.3.1820. Στοιχεῖα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπιστολῆς ἀναφέρει καὶ ὁ Ἐμμ. Φραγκίσκος στὸ ἀδημοσίευτο ἄρθρο του.

48. «Ἀπὸ τὸν ἀρμοστήν / *rectorem* / τῶν ἐδῶ *civils clubs* μ' ἐστάλθη ἡ ἐγγραφὸς ἄδεια νὰ συχνάζω, καὶ εἶναι δυνατὸν νὰ γραφῶ ὡς μέλος καὶ ὑπάγω πολλάκις, τὰ ὅποια αὐτὰ εἰς οὐδέναν τῶν μαθητῶν συγχωρεῖται. Ἐκεῖ εὐρίσκονται ὅλοι τῆς γερμανίας πολιτικαὶ καὶ φιλολογικαὶ ἐφημερίδες. Ἀλλὰ διὰ νὰ συχνάσω ἐκεῖ πρέπει νὰ ἐμποδισθῶ εὐαρεστότερα, τώρα μάλιστα, ὅτε σμικρύνουν αἱ ἡμέραι εἰς ὑπερβολὴν. Ὅθεν πρέπει μὲ φαίνεται νὰ ἀναβάλω τὸ πρᾶγμα δι' ἄλλοτε», ΕΒΕ/ΤΧΟ, Ἀρχεῖον Κ. Ἀσωπίου, ἀρ. 1805, φ. 10 (Ἀσώπιος πρὸς Ρῶτα, 1 Νοεμβρίου 1818).

49. Γεώργιος Ψύλλας, *Ἀπομνημονεύματα τοῦ βίου μου*, ὁ.π., σ. 37. Μία παρατήρηση τοῦ Βασίλη Παναγιωτόπουλου γιὰ τὸν Γεώργιο Λασσάνη ἀναδεικνύει τὴ σύνδεση τῶν σπουδαστῶν στὰ γερμανικὰ πανεπιστήμια με τὶς φιλελεύθερες πολι-

Ἰ. Παπαδόπουλου, καθὼς καὶ τὸ *Δοκίμιον περὶ πατριωτισμοῦ* πὸ ἀναφέραμε παραπάνω ἀποτελοῦν ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα γιὰ αὐτό. Ὁ Γκαϊτε στὸ ἡμερολόγιό του γιὰ τὸ ἔτος 1817 θυμόταν τὸν ἐνθουσιασμό τῶν ἐλλήνων φοιτητῶν τῆς Λειψίας καὶ τῆς Ἰένας γιὰ τὶς φιλελεύθερες ἰδέες· μεταξὺ αὐτῶν καὶ ὁ Παπαδόπουλος, ὁ ὁποῖος στὶς ἐπισκέψεις του μιλοῦσε (περὶ Ἀρετῆς, περὶ Ἐλευθερίας, περὶ Πατρίδος).⁵⁰

Τὸ *Δοκίμιον περὶ πατριωτισμοῦ* παρουσιάστηκε στὸ φιλελεύθερο γερμανικὸ περιοδικὸ *Isis* τὸ ὁποῖο ἐξέδιδε ὁ βοτανολόγος καθηγητῆς στὸ πανεπιστήμιο τῆς Ἰένας Lorenz Oken (1779-1851). Τὸ περιοδικό, εἰδικὸ σὲ ζητήματα φυσικῶν ἐπιστημῶν, φιλοξενοῦσε ἐπίσης ἄρθρα μὲ φιλολογικὰ καὶ πολιτικὰ θέματα καὶ ἀπαγορεύθηκε γιὰ ἓνα διάστημα ἀπὸ τὶς ἀρχὲς ἐξ αἰτίας τῆς ὑποστήριξης πὸν παρεῖχε στὶς φοιτητικὲς κινητοποιήσεις τοῦ 1819. Στὴν παρουσίαση τοῦ ἐλληνικοῦ πατριωτικοῦ κειμένου ὁ Oken ἐκθειάζε τὰ μηνύματά του, ἐνῶ παράλληλα κατέκρινε τὸ δημοσίευμα τοῦ Στούρτζα.⁵¹

Ἐνα ἄλλο κείμενο ὑπὸ τὸν τίτλο «Περὶ πατριωτισμοῦ ἢ περὶ τοῦ ὑπὲρ πατρίδος ἔρωτος» πὸν δημοσιεύθηκε στὸ περιοδικὸ *Ἀθηνα* στὸ Παρίσι προκάλεσε ἐνόχληση στὸν κοραϊκὸ κύκλο γιὰ τὴ σφοδρότητα τοῦ πατριωτικοῦ μηνύματος ὑπὲρ τῆς διεκδίκησης τῆς ἐλευθερίας πὸν ἐξέπεμπε.⁵²

Ἡμᾶς λοιπόν, ἀγαπητοὶ ὁμογενεῖς, ἡ κακὴ μοῖρα φθονήσασα, μᾶς ἐστέρωσεν ἀπὸ τὸ ὁποῖον φυσικῶς εἰς πάντα ἄνθρωπον χαρίζεται δικαίωμα· τὸ ὁποῖον εἶναι ἡ ἐλευθερία! Ἐξ αὐτῆς πηγάζουσιν ὅλα τὰ λοιπὰ [...]. Ἄς

τικὲς ἰδέες. Ὁ Λασσάνης σὲ μεταγενέστερο ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πὸν μᾶς ἐνδιαφέρει κείμενο χρησιμοποιοῦ τὸν ὄρο (ὑπέρμετρος) ὡς μετάφραση τοῦ «ultra» παραπέμποντας στὴν πολιτικὴ διάκριση κέντρο – ἄκρα τοῦ πολιτικοῦ φάσματος, κάτι πού, κατὰ τὸν Παναγιωτόπουλο, φαίνεται ὅτι γνώριζε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν σπουδῶν του στὴ Λειψία, *Δύο προέγκριτες στὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση*, ὁ.π., σ. 119.

50. Σωκρ. Κουγέας, «Ἡ πρώτη νεοελληνικὴ μετάφρασις τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Goethe», ὁ.π., σ. 368.

51. *Isis* II (1819), Ἰένα, σ. 1520. Στὴ βιβλιοκρισία ὀδηγήθηκα ἀπὸ τὰ σχόλια τοῦ Φ. Ἡλιού στὴ βιβλιογράφηση τοῦ *Δοκιμίου περὶ Πατριωτισμοῦ* (βλ. σημ. 22). Τὸ *Isis* δημοσίευσε κείμενα καὶ ἐναντίον τοῦ Kotzebue.

52. *Ἀθηνα ἢ Ἐφημερὶς φιλολογικὴ, ἐπιστημονικὴ καὶ ἐμπορικὴ*, Ἐν Παρισίοις, 1819, ἀνατύπωση μὲ εἰσαγωγὴ τῆς Αἰκατερίνης Κουμαριανοῦ, ΕΛΙΑ, Ἀθήνα 1989, σ. ε'-ι', 97-104 καὶ Γ. Κόκκωνας, *Ὁ πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ὀμηρίδης*, ὁ.π., σ. 95-96.

ὑφόνωσιν λοιπὸν οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι τοῦ γένους μας τὴν φωνὴν των μὲ πατριωτικά, καὶ ὅχι με δουλοπρεπῆ φρονήματα [...].⁵³

Τὸ κείμενο παρέθετε μὲ θαυμασμό τις σχετικές ἀπόψεις τοῦ Ρουσσώ.⁵⁴ Σὲ σημείωση-παρέκβαση ὁ συντάκτης ἐπέκρινε τὸ *Mémoire* τοῦ Ἀλέξανδρου Στούρτζα, ἐνῶ ἀνέφερε ἐπίσης ὅτι οἱ ἀπόψεις τοῦ Στούρτζα κατακρίθηκαν καὶ στὴ *Revue Encyclopédique*.⁵⁵

Ἐνα ἀπὸ τὰ κοινὰ στοιχεῖα τοῦ δεύτερου καὶ τοῦ τρίτου σχεδίου εἶναι ὁ προσδιορισμὸς «Φιλικὴ Ἑταιρεία» (ἃς θυμηθοῦμε καὶ τὴν ἀναφορὰ στὸν «φιλικὸ πατριωτικὸ δεσμὸ μας»), ὁ ὁποῖος δημιουργεῖ εὐλόγους συνειρμούς. Μιὰ σκέψη εἶναι εἴτε ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ σχεδίου δὲν γνωρίζει ὅτι ὑπάρχει ἤδη μιὰ ὁμώνυμη ἑταιρεία εἴτε ὅτι τὴ γνωρίζει ἀλλὰ ἀγνοεῖ τὸν αὐστηρὰ συνωμοτικὸ της χαρακτήρα. Ὁ τίτλος παραπέμπει πάντως σὲ ἓναν κοινὸ τόπο τῆς ἐποχῆς. Ἐκτὸς τῆς στερεότυπα ἐπαναλαμβανόμενης πρόνοιας γιὰ τὴ «φιλικὴ σχέση» ποὺ πρέπει νὰ διακρίνει τὰ μέλη τῶν συσσωματώσεων, ὁ ὅρος «friendly societies» χαρακτηρίζει γενικὰ τις παντὸς εἶδους ἐνώσεις στὴν Εὐρώπη.⁵⁶ Ἡ ἀξία τῆς φιλίας ἀπασχολεῖ ἀρκετὰ τὸν συγγραφέα τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας».⁵⁷ Τὴν εἶδαμε καὶ στὴν ἔκκληση γιὰ ὁμόνοια του Δούκα. Ὁ ὅρκος καὶ ἡ μυστικότητα δὲν ἀποτελοῦν ἐπίσης σπάνια χαρακτηριστικὰ τῶν ἑταιρειῶν τῆς

53. Ἀθηνᾶ, ὁ.π., σ. 103-104.

54. Στὸ ἴδιο, σ. 102-103.

55. Στὸ ἴδιο, σ. 101. Ὁ Ἰωάννης Φιλῆμων διακρίνει τὴν ἐφημερίδα Ἀθηνᾶ ἀπὸ τις ἄλλες περιοδικές ἐκδόσεις τῆς ἐποχῆς χαρακτηρίζοντάς τὴν «φιλελευθέρ», Ἰω. Φιλῆμων, *Δοκίμιον περὶ Φιλικῆς Ἑταιρείας*, ὁ.π., σ. 215.

56. Ἐνδεικτικὰ γιὰ τὸ φαινόμενο βλ. *International Encyclopedia of Civil Society*, Helmut K. Anheier, Stefan Toepler, Springer Science & Business Media, 2009, σ. 44-45. Γιὰ τὴν Εὐρώπη, Κώστας Ράπτης, «Ἀστικές τάξεις καὶ ἀστικότητα στὴν Εὐρώπη, 1789-1914: Προσανατολισμοὶ τῆς σύγχρονης ιστοριογραφίας», *Μνήμων* 20 (1998), σ. 240-241. Γιὰ τὴν Ἀγγλία, Γιάννα Τζουρμανᾶ, *Βρετανοὶ ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές. Φιλικὲς ἑταιρεῖες καὶ κομιτάτα στὸ Λονδίνο (1790-1823)*, Μουσεῖο Μπενάκη, Ἀθήνα 2015, σ. 19-67. Μιὰ ἑταιρεία Κουάκερων ἰδρυμένη στὰ μέσα τοῦ 18ου αἰώνα ἢ ὅποια συνδέθηκε μὲ τὸ φιλελληνικὸ κίνημα ἔφερε τὸν τίτλο «Society of friends» ὑποδηλώνοντας τὴ χριστιανικὴ προέλευση τῆς ἀξίας τῆς ἰσότητος μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, Ἀναστάσιος Δ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς ἀνεξαρτησίας*, Ἀθήνα 1970, σ. 52-53. Πληροφορίες γιὰ τὴν ἱστορία της βρῖσκει κανεὶς εὐκολὰ στὸ διαδίκτυο.

57. Ἀνωνύμου τοῦ Ἑλλήνος, *Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἤτοι Λόγος περὶ ἐλευθερίας*, φιλολογικὴ ἀπομνημείωση, κείμενο-σχόλια-εἰσαγωγή Γ. Βαλέτας, γ' ἔκδοση, Ἀθήνα 1957, σ. 100-102.

ἐποχῆς.⁵⁸ Ἡ περίπτωση τοῦ Ἑλληνογλώσσου Ξενοδοχείου στοῦ Παρίσι (1809-1810), πού προέβλεπε τὸ μῶτο «Φιλίας ἑλληνικῆς δεσμός ἄλυτος» εἶναι διαφορετικὴ καὶ παραπέμπει πιθανῶς σὲ συνωμοτικὴ δραστηριότητα.⁵⁹

Παράδειγμα σχεδιασμοῦ μιᾶς ἢ περισσοτέρων ἐταιρειῶν, πού δὲν γνωρίζουμε ἂν συγκροτήθηκαν τελικὰ, ἔχουμε καὶ τὸ 1820, ὅταν ὁ Νικόλαος Μανιάκης, ὑπότροφος τοῦ Γκίλφορντ στὴν Ἀγγλία, συζητοῦσε μὲ τὸν Μιχαὴλ Σχινᾶ στοῦ Παρίσι τὴν ἵδρυση ἐταιρειῶν πού θὰ συνέβαλλαν στὴν ἐθνικὴ ἀπελευθέρωση.⁶⁰ Στὴν ἐπίμαχη ἐπιστολὴ διαβάζουμε τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικὰ:

Δύναμαι νὰ σὲ βεβαιώσω ὅτι ὑπέρθερμος ἐστὶν ἡ ἐπιθυμία μου, ἵνα ἴδω τὸ ἡμέτερον γένος εἰς ἡμέραν ἐλευθέραν, καὶ ἀναλάβῃ κἂν μέρος τῆς προτέρας αὐτοῦ εὐκλείας. Ἀλλὰ τοῦτο πῶς δύναται γενέσθαι, ἂν τὰ μέρη μὴ ἐνωθῶσι ἐν ὄλω μὲ τοιοῦτον δεσμόν, ὥστε πᾶν ἄτομον νὰ συσταίῃ μέρος ἀναγκαῖον τῆς ἐθνικῆς ταύτης ἀλύσου; Ἄνὰ μνήμης ἔχω, ὃ φίλε, ὅταν ἔλαβα τὴν τιμὴν τοῦ νὰ σὲ συναναστραφῶ ἐν Παρισίοις, ὅτε τὰ αἰσθημάτά σου ὡς πρὸς τοῦτο ἦσαν σφόδρα σημαντικά, καὶ τὰ μέτρα τοῦ συμπεράσματος τοῦ διαλόγου μας ἐτελείωσαν, ὅτι ἀδύνατον νὰ συστήσωμεν ἐθνικὴν ἄλυσον μετ' ἀναγκαίας σχέσεως, ἂν τὰ ὑγιεινότερα ἄτομα τοῦ ἔθνους μὴ ἐνωθῶσι μετ' αἰσθημάτων ἀδελφικῆς ἀγάπης, ὅπερ οὐκ ἂν δύναιτο νὰ γείνη ἄλλως, εἰμὴ διὰ τῶν ἐταιριῶν. Τότε εἶπομεν ὅτι ἀγαθόν ἐστι πάντες οἱ ἐν διαφόροις μέρεσι τῆς Ἑυρώπης σπουδάζοντες νέοι νὰ συστήσωσι τοῦτο, ἵνα ἔχωσι συνεχῆ μεταξὺ τῶν ἀνταπόκρισιν, καὶ μέρος αὐτῶν πορευθῶσιν εἰς διάφορα τῆς Ἑλλάδος μέρη, ἵνα μετὰ προσοχῆς καὶ εὐφρίας ἀποκαταστήσωσιν ἐκεῖ ἄλλας ἐταιρίας. Ἔχομεν ἔως τοῦ νῦν ἱκανὰ παραδείγματα εἰς τὴν Ἰσπανίαν, Νεάπολιν καὶ Σικελίαν· καὶ πόσον τῶν ἐταιριῶν τούτων, ἡ εὐκλεία ἵνα ἀποβάλῃ τὸν τυραννικὸν ζυγόν, οὐδὲν

58. Βλ. τὰ καταστατικὰ πού ἀναφέρθησαν παραπάνω.

59. Ἡ ἐταιρεία αὐτὴ θεωρήθηκε ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη βιβλιογραφία συνωμοτικὴ καὶ πρόδρομος τῆς Φιλικῆς. Βλ. Γ. Κόκκωνας, *Ὁ πολίτης Πέτρος Σκυλίτζης Ὀμηρίδης*, ὁ.π., σ. 62-63 [Ἰω. Φιλήμων, *Δοκίμιον περὶ Φιλικῆς Ἐταιρίας*, ὁ.π., σ. θ].

60. Βλ. Κώστας Λάππας, «Δύο ὠδὲς τοῦ Μιχαὴλ Γ. Σχινᾶ γιὰ τὴν Πάργα καὶ τὴν Ἰσπανία (1819, 1820). Ποίηση καὶ πολιτικὴ στὶς παραμονὲς τῆς ἑλληνικῆς ἐπανάστασης», *Λόγος καὶ χρόνος στὴ νεοελληνικὴ γραμματεία (18ος-19ος αἰῶνας)*, Πρακτικὰ Συνεδρίου πρὸς τιμὴν τοῦ Ἀλέξη Πολίτη, ἐπιμ. Στέφανος Κακλαμάνης – Ἀλέξης Καλοκαιρινός – Δημήτρης Πολυχρονάκης, ΠΕΚ, Ἡράκλειο 2015, σ. 197.

δυσχεραίνοντες. Ὁ Κοραῆς ἀνῆρ τῶν λογίων ἠδύνατο νὰ θέσῃ τάξιν καὶ σύστημα εἰς τὴν ἐν Παρισίοις ἡμετέραν ἐταιρίαν [...].⁶¹

Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὰ συγκεκριμένα πρόσωπα συνδέονται μὲ τὸν Ἀσώπιο, γνωρίζουμε γενικὰ ὅτι ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων στὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο ἦταν πυκνὴ ὄχι μόνον μέσῳ τῆς ἀλληλογραφίας ἀλλὰ καὶ μέσῳ προσωπικῶν ἐπαφῶν ἐξαιτίας τῶν συχνῶν μετακινήσεών τους.⁶²

Συνοψίζω: ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε δὲν συναίγεται ἂν πρόκειται γιὰ μία ἢ δύο σχεδιαζόμενες συσσωματώσεις, ἐνῶ εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι δὲν ἔλαβ(ε)αν ποτὲ σάρκα καὶ ὄστά. Ἀκόμη καὶ ὡς σχέδια ὡστόσο συνιστοῦν τὴν ἑλληνικὴ ἐκδοχὴ μιᾶς τάσης τῆς ἐποχῆς στὴν Εὐρώπη ποὺ εὐνοεῖ τὶς ἀστικὲς συλλογικότητες, τόσο αὐτὲς ποὺ ἐκφράζουν τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὸν πολιτικὸ φιλελευθερισμὸ, ὅσο καὶ αὐτὲς ποὺ ἐκφράζουν ἀπλῶς τὰ πολιτισμικὰ ἢ ἐπαγγελματικὰ ἐνδιαφέροντα συγκεκριμένων ομάδων.⁶³ Ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ καταλήξει σὲ ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Οἱ ἔννοιες «φιλία», «δεσμὸς», «ἱερός δεσμὸς», «ἀδελφότητα», «ὁμόνοια» δὲν παραπέμπουν ἀποκλειστικὰ οὔτε στὸν τεκτονισμὸ οὔτε σὲ συνωμοτικὲς ἐταιρεῖες. Τὸ μόνον βέβαιον εἶναι τὸ ἔντονον πατριωτικὸ στοιχεῖο. Οἱ ἐταιρεῖες, ὑπαρκτὲς ἢ σχεδιαζόμενες, φαίνεται ὅτι ἐκφράζουν κατὰ τὴ διετία 1819-1820, κάτι περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία γιὰ «φωτισμὸ τοῦ γένους», ἐνῶ καὶ τὰ ὅρια μεταξὺ τῶν μυστικῶν καὶ φανερῶν κινήσεων μοιάζουν ἀσαφῆ.⁶⁴ Οἱ «ἐν Γοττίγγη σπουδῆς χάριν

61. Π. Χιώτης, «Νικολάου Μανιάκη Βίος καὶ τὰ σωζόμενα συγγράμματα», *Παρθενών*, Α', 1871, σ. 420-421.

62. Ἡ ἀλληλογραφία Φιλητᾶ, Μιχαήλ καὶ Δημητρίου Σχινᾶ, Ἀσωπίου εἶναι ἐνδεικτικὴ. Οἱ περισσότεροι σπουδαστὲς ἐξᾴλου δὲν ἔμεναν σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῶν σπουδῶν τους σὲ ἓνα μόνον πανεπιστήμιον. Ἡ μετακίνηση ἀπὸ τὴ μία πόλιν εἰς τὴν ἄλλη ἦταν κάτι συνηθισμένον.

63. Ἄν θέλαμε νὰ χρησιμοποιήσουμε ἓναν ὄρο ἀπὸ τὶς πολιτισμικὲς σπουδές, θὰ λέγαμε ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα καλὸ παράδειγμα «πολιτισμικῆς μεταφορᾶς».

64. Ὅπως ἀναφερόταν εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν τοῦ Καποδίστρια μὲ τὸν γενικὸ πρόξενον τῆς Ρωσίας εἰς τὴ Μολδαβία καὶ εἰς τὴ Βλαχία τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1820, ὁ Ἀναγνωστόπουλος καὶ ὁ Ἐάνθος χρησιμοποιοῦσαν τὸ ὄνομα τῆς Φιλομούσου Ἐταιρείας γιὰ νὰ προσδώσουν «νομιμότητα» εἰς τὰ σχέδιά τους, Γκριγκόρι Α. Ἄρς, *Ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας εἰς τὴν Ρωσία*, Πρόλογος Βασίλης Παναγιωτόπουλος, μετὰφρ. Ἀναστασία Μπελοζέροβα, Ἀθήνα 2015, σ. 338, 348. Κατὰ τὴ διατύπωση τοῦ Β. Παναγιωτόπουλου: «μήπως οἱ ἡγετικὸι φιλικὸι ἔβλεπαν εἰς τὴν Φιλομούσου Ἐταιρείαν τῆς Βιέννης τὴ φανερὴ ὄψη μιᾶς μυστικῆς κινήσεως μὲ τὴν ὁποία ἤθελαν νὰ ἐπικοινωνήσουν ἢ καὶ νὰ ἐνταχθοῦν; Ἄλλωστε αὐτὴ δὲν ἦταν καὶ ἡ λαϊκὴ πρόσληψις τῆς Φι-

διατρίβοντες» αποφάσισαν πάντως να συμμετέχουν στην ελληνική επανάσταση άμέσως μόλις έμαθαν ότι είχε εκδηλωθεί. Ξεκίνησαν όλοι για την Ελλάδα, εκτός του συντάκτη των δύο τουλάχιστον από τα σχέδια που παρουσιάσαμε, του Άσωπίου.⁶⁵

λομούσου και αργότερα, και εν μέρει, της Φιλικής;», *Δύο πρόγκιπες στην ελληνική επανάσταση, ό.π.*, σ. 121. 'Ο Πολυζωίδης έγραφε αργότερα (*Τα Νεοελληνικά*, τ. Β', Άθήνα 1875, σ. 180): «Από της ειρημένης Φιλομούσου προέκυψεν άμέσως ή Φιλική Έταιρία».

65. 'Όπως έγραφε σε έπιστολή προς τον Φιλητά: «Κατά τον άνεκαθεν σκοπόν ήμεθα έτοιμοι να αναχωρήσωμεν ό Λιβέριος και έγώ εκ Γοττίγγης εις Βερολίνον, ότε ακουσθέντα τα καθ' Υψηλάντην εν Μολδαβία και ή μεγάλη κίνησις των Έλλήνων μάς ήνάγκασεν να σκεφθώμεν μετά των λοιπών τό πράγμα ώριμώτερα. Μετά πολλάς σκέψεις των πολλών ή γνώμη έκλινεν εις γενικήν αναχώρησιν εκ Γοττίγγης, μόνον του Λιβερίου και έμοϋ έπιμενόντων εις την πρώτην απόφασιν· εν τέλει διά λόγους πολλά αποχρώντας και ισχυρούς έκλινεν εις την γνώμην των πολλών, και έμεινα έγώ μόνος, περίλυπος μεν ότι αποχωρίζομαι απ' όλους, άμετάτρεπτος όμως να ιδω τό Βερολίνον», Σωκρ. Κουγέας, «Η πρώτη νεοελληνική μετάφρασις της Ίφιγενείας του Goethe», *ό.π.*, σ. 382.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ*

I

[EBE/TXO, Κ. Ἀσωπίου Ἀκατάτακτα, κυτ. 10]

Ἐνότης καὶ φωτισμὸς τῆς Ἑλλάδος

Εἰς ταῦτα σπεύδει ἡ πατριωτικὴ ἀδελφότης μας· ἐνότητα φρονημάτων περὶ τῶν ὅσα συμφέρουσιν εἰς τὴν παροῦσαν κατάστασιν τοῦ γένους μας, καὶ εὐκολωτέραν διάδοσιν τοῦ φωτισμοῦ τῆς παιδείας εἰς τὸ πολὺ μέρος τοῦ ἔθνους, ταῦτα {σπεύδει} σκοπὸν ἔχει νὰ ἐνεργῇ ὡς ἓνα σῶμα καὶ μία ψυχὴ ἡ ἀδελφότης μας· πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμὸς, θέλουσιν χρησιμεύει ὡς σύνθημα τοῦ πατριωτικοῦ μας δεσμοῦ.

{Μέλη δὲ ὀνομάζομεν ἐκείνους,} ὅσοι ἀπαρτίζομεν τὸ πατριωτικὸν τοῦτο ὄλον δικαίως ὀνομαζόμεθα {ὡς πρὸς αὐτὸ} {ὡς πρὸς τοῦτο +...+} μέλη τούτου {ὀνομαζόμεθα} ἑταῖροι, οἵτινες ὑποσχόμεθα νὰ φυλάξωμεν τὰ ἐξῆς.

Δις τοῦ μηνὸς {ἀποφασίζομεν} νὰ συνερχώμεθα εἰς διωρισμένον οἴκημα διὰ {καὶ} νὰ βουλευώμεθα τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος· ἢ ἂν εἴμεθα {διασχορπισμένοι εἰς διαφόρους πόλεις} χωρισμένοι ἀπ' ἀλλήλων διορίζομεν μίαν {ἄλλην εἰς τὴν ὁποίαν} τῶν ἐλληνικῶν πόλεων διὰ νὰ συνερχώμεθα εἰς {ὠρισμέν} αὐτὴν τεταγμένον τοῦ ἔτους μῆνα.

Ἐκτὸς ἀσθενείας καμμία ἄλλη πρόφασις δὲν εἶναι συγχωρημένη εἰς {τοὺς ἑταίρους} τινὰ τῶν ἑταίρων νὰ μὴ παρευρεθῇ εἰς τὴν συλλογὴν ταύτην.

Εἰς μόνον τὴν γενικὴν ταύτην σύνοδον {εἶναι συγχωρημένον νὰ} προβάλλ[ω] οὔνται γινῶμαι περὶ τοῦ πατριωτικοῦ σώματός μας καὶ προσθέτ[ω] οὔνται ἢ νὰ ἀκυρῶνται ἄρθρα τῶν καταγραφέντων νόμων μετὰ τὴν συγκατάθεσιν ὄλων ἢ τῶν πλειοτέρων. Κατὰ ταύτην μόνον προσέτι προβάλλονται νέ[α] οἱ {μέλη} ἑταῖροι {καὶ εἰσάγονται εἰς τὴν ἀδελφότητα} τοὺς ὁποίους ἀναλαμβάνει ἡ ἀδελφότης ὁμοίως μετὰ τὴν συγκατάθεσιν τῶν πλειοτέρων, οἱ δὲ εἰσαγόμενοι νέοι ἑταῖροι πρέπει νὰ ὀμνύωσι τὸ ἱερὸν τῆς πατρίδος ὄνομα, ὅτι θέλουσιν φυλάξει σταθερὰ τῆς ἀδελφότητος τοὺς νόμους· ἂν εἶναι τις ἐξ αὐτῶν ἔμπορος {τοῦ} [προσθ:] ἢ ἔχη ἄλλο τι παρὰ τὸ διδασκαλικὸν ἐπάγγελμα εἰς αὐτὸν] συγχωρεῖται, ὅταν θέλη νὰ μὴ παρευρίσκηται εἰς τὴν γενικὴν ταύτην συνέλευσιν, ὁ τοιοῦτος ὅμως δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ προβάλλῃ μεταβολὰς εἰς τοὺς {καθεστῶτας} γραμμένους νόμους τῆς ἀδελφότητος.

* Ἐκδοτικὰ σημεῖα: { } διαγραφή τοῦ συντάκτη· < > φθαρμένο σημεῖο τοῦ ἐγγράφου· [ ] σημείωση τοῦ ἐπιμελητῆ· + + δυσανάγνωστο τμήμα· // ἀλλαγὴ σελίδας.

Ἐκαστος τῶν ἐταίρων ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλλῃ ἢ νὰ στέλλῃ κατ' ἔτος 50 γρόσσια τουρκικὰ τὴν ἡμέραν τῆς συνελύσεως, ἢ καὶ περισσότερα, ὀλιγώτερα ὅμως ὄχι· τὰ συναζόμενα χρήματα θέλουν παραδίδεσθαι εἰς ἓνα τῶν ἐταίρων, ὄντινα διορίσῃ ἢ ἀδελφότης· καὶ θέλουν οἰκονομεῖσθαι κατὰ τὸν ἐφεξῆς τρόπον. //

Οἰκονομία των χρημάτων

Ἐπειδὴ σκοπὸς τῆς ἀδελφότητος εἶναι καὶ ἡ εὐκολωτέρα διάδοσις τῆς παιδείας εἰς τὸ γένος· τρόποι δὲ τῆς εὐκολίας ταύτης δίδονται πολλοὶ καὶ παντοῖοι, διὰ τοῦτο κατὰ τὸ παρὸν περιοριζόμεθα εἰς τὸ ὅποιον κρίνομεν ἀναγκαιότερον καὶ εὐκολώτερον εἰς τὴν χρηματικὴν δύναμιν τῆς ἀδελφότητός μας. Ἡ συναχθεῖσα ποσότης ἀποφασίζομεν νὰ δίδεται εἰς βοήθειαν νέων Ἑλλήνων οὔτινες σπουδάζουσι μὲ σκοπὸν νὰ μετέλθωσι τὸν διδασκαλικὸν βίον εἰς μίαν τῶν ἑλληνικῶν πόλεων· ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων θέλει διορίζεσθαι ὑπὸ τῆς κοινῆς συνελύσεως, ὡς καὶ ἡ ποσότης τῆς βοήθειας· καὶ ὁ τόπος ὅπου θέλουν σπουδάζει, καὶ ὁ χρόνος ὅσον θέλουν διαρκέσει αἱ ἀπουδαί των. Κατὰ δεύτερον λόγον, ἐὰν ἡ χρηματικὴ τῆς ἀδελφότητος δύναμις τὸ συγχωρῆ, θέλει γίνεσθαι λόγος περὶ ἐκδόσεως βιβλίων τοιούτων, τὰ ὅποια εἶναι ἐπιτήδεια νὰ χρησιμεύσωσιν ἀμέσως εἰς φωτισμὸν τοῦ πολλοῦ μέρους τῶν Ἑλλήνων· ταῦτα δὲ ἐκδιδόμενα δι' ἐξόδων τῆς ἀδελφότητος νὰ διαδίδωνται δωρεάν, ἢ νὰ πωλῶνται χωρὶς κέρδους. Ἐὰν κανεὶς τῶν ἐταίρων ὑποπέσῃ εἰς δυστυχίαν καὶ δὲν δύναται νὰ καταβάλλῃ τὰ 50 γρόσσια δι' αὐτὸν νὰ διορίζεται μὲ τὴν συγκατάνευσιν τῶν πλειοτέρων χρηματικὴ βοήθεια.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀδελφότης θεωρεῖ τὸν Λόγ. Ἐρμῆν ἀναγκαῖον εἰς τὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων μάλιστα τῶν πεπαιδευμένων, καὶ χρήσιμον εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ φωτισμοῦ· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ γίνεται λόγος περὶ αὐτοῦ εἰς τὴν κοινὴν συνέλευσιν, ἐὰν ὁ ἐκδότης του εἶναι μέλος τῆς ἀδελφότητος· ἡ ἀδελφότης ὑπόσχεται νὰ τὸν βοηθῇ ἀναλόγως τῆς χρηματικῆς τῆς δυνάμεως ὅταν πληροφορηθῇ, ὅτι εὐρίσκεται εἰς ἀνάγκην· μὲ τὴν συνθήκην ὅμως ταύτην, ὅτι καὶ ἡ ἀδελφότης νὰ ἔχῃ τὴν ἄδειαν νὰ δίδῃ γνώμην εἰς τὸν τρόπον τῆς ἐκδόσεώς του, ὅποιον τὸν κρίνει ὠφελιμώτερον εἰς τὸ γένος.

Ταῦτα εἶναι τὰ ὅποια ὀμνύομεν εἰς τὸ ὄνομα τῆς φιλάτης μας πατρίδος νὰ φυλάξωμεν σταθερὰ προθύμως καὶ μὲ ὅλας μας τὰς δυνάμεις ὅσοι εἴμεθα ὑπογεγραμμένοι. Μῆτηρ Ἑλλάς εἶθε ὁ ἱερὸς οὗτος δεσμὸς τῶν ὀλίγων τέκνων σου εἶθε νὰ συνεργήσῃ εἰς σύνδεσμον ὅλων των Ἑλλήνων· εἶθε ὁ μικρὸς οὗτος σπινθὴρ νὰ ἀνάψῃ πυρσὸν μέγα πατριωτισμοῦ εἰς τὰς καρδίας τῶν τέκνων σου· πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμὸς εἶθε νὰ εἶναι τὸ γλυκύτατον μελέτημα [τῶν τέκνων σου] τῶν νέων Ἑλλήνων.

II

[EBE/TXO, K. Ἀσωπίου Ἀκατάτακτα, κυτ. 29, ὑποφ. 2]

Ἀγαθῆ τύχη

{οἱ ὑπογεγραμμένοι}

§ 1 Ἀπὸ ἔρωτα πρὸς τὴν κοινὴν πατρίδα {κινούμενοι} οἱ ὑπογεγραμμένοι κινούμενοι συνιστῶσι σῶμα ἀδιαίρετον ὑπὸ τὸ ὄνομα «Φιλικὴ Ἑταιρεία», τὰ δὲ ἄτομα μέλη {της} αὐτῆς, καὶ ἑταῖροι, ἢ συνεταῖροι πρὸς ἀλλήλους.

§ 2 Ἡ ἑταιρεία αὕτη συνδέεται μὲ ἱερὸν δεσμὸν τὸν πρὸς τὴν {Ἑλλάδα ἀγάπην} κοινὴν πατρίδα ἀγάπην, παραλαμβάνουσα ἐφορὸν της τὸ δαιμόνιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἴθε ἴλεων πρὸς αὐτήν.

§ 3 Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας

Ἐνότηता φρονημάτων πρὸς ἓνα σκοπὸν, τὸ κοινὸν καλόν, καὶ εὐκολωτέραν διάδοσιν τοῦ φωτισμοῦ τῆς παιδείας εἰς τὸ πολὺ μέρος τοῦ ἔθνους σκοπὸν ἔχει νὰ ἐνεργῇ ὡς ἐν σῶμα καὶ μία ψυχὴ ἡ ἑταιρεία μας αὕτη· πατρίς, ὁμόνοια, φωτισμὸς θέλουσιν εἶσθαι ἐν σύνθημα τοῦ φιλικοῦ καὶ πατριωτικοῦ τούτου δεσμοῦ μας.

§ 4 Καὶ καθ' ἕκαστον ἐν μέρει τὸ +ἐν+ καὶ πάντα <καθό>λου τὰ μέλη, ὑπόσχονται μὲ ἱερὸν ὄρ<κον νὰ> φυλάξωσι καὶ ὅσα τώρα μὲ κοινὸν <...ἀπ>οφασίζονται, καὶ ὅσα εἰς τὸ ἐξῆς +ἐνότης+ //

§ Ἐκαστον μέλος ὑποχρεοῦται νὰ καταβάλλῃ πεντήκοντα γρόσσια τουρκικὰ κατ' ἔτος ὀλιγώτερα τούτων ὄχι· {εἰς τὰ περισσότερα} περὶ περισσοτέρων ὅμως δὲν τίθενται ὄρια εἰς τὴν δύναμιν καὶ προαίρεσιν καθενός. Τὰ χρήματα ταῦτα θέλουσι παραδίδεσθαι εἰς ἓνα τῶν ἑταίρων, διορισθέντα παρὰ τῶν λοιπῶν, καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους θέλουσι {εἶσθαι} δίδει λόγον περὶ τῶν οικονομικῶν.

§ Ἄπαξ τοῦ ἔτους πρέπει νὰ συνέρχωνται τὰ μέλη εἰς διωρισμένον μέρος. Κέντρον δὲ τῆς συνελεύσεως ταύτης διὰ τὴν ὥραν διορίζεται ἡ Χίος καὶ ἡ Ἰθάκη, ἐνθα δυνατὸν καὶ ἐναλλάξ νὰ γίνεται ἡ συνέλευσις.

§ Ἐὰν πολλοὶ ὄντες εἰς τὸ αὐτὸ μέρος δὲν δύνανται νὰ παρευρεθῶσι τότε ἄς στέλλεται εἷς ἐν ὀνόματι πάντων, φέρων ὡς πρόσωπον καὶ τὴν ψῆφον αὐτῶν.

§ Εἰς τὴν συνέλευσιν ταύτην πρέπει νὰ ὑπάγῃ ἕκαστος προμελετημένος περὶ τῶν λεκτέων καὶ πρακτέων· καὶ γενομένης συνελεύσεως πρέπει πάντα νὰ ε<...> ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν, καὶ ἡ ὄλ<...> ἑταιρείας· ἔπειτα νὰ γίνεται <...> περὶ τῶν περισσοτέρων <...> τοῦ τρόπου τῆς συνε<λεύσεως> χωριστοὶ νόμοι. //

§ Εἰς μόνον τὴν γενικὴν ταύτην συνέλευσιν νὰ προβάλλωνται γινῶμαι περὶ τῆς ἑταιρείας, νὰ προσθέτωνται ἢ νὰ ἀφαιρῶνται ἄρθρα ἐκ τῶν καταγραφέντων, μὲ τὴν συγκατάθεσιν ὅλων ἢ τῶν περισσοτέρων.

§ Μόνον εἰς ταύτην τὴν συνέλευσιν προβάλλονται νέα μέλη, τὰ ὁποῖα

παραλαμβάνονται ἢ ἀποβάλλονται κατὰ τὰς πλειοτέρας ψήφους· παραλαμβάνονται δὲ ἀφ' οὗ πρῶτον ὀρκισθῶσι ὅτι θέλουσι φυλάξει ἀπαράβατα τὰ καταγραφθέντα ἄρθρα, καὶ ὅτι θέλουσι συνεργήσει ὡς δύνανται εἰς τὸ [καλὸν] αὐξήσιν τῆς ἐταιρείας.

§ Εἰς τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς συνελεύσεως πρέπει νὰ καταβάλλεται παρ' ἐκάστου μέλους ἡ ὑποσχεθεῖσα συνεισφορά, τῆς ὁποίας ἡ χρῆσις πρέπει νὰ γίνεται ὡς ἀκολούθως.

α. ἀπὸ τὰ συναχθέντα ἀργύρια νὰ διορίζεται βοήθεια νέων Ἑλλήνων πτωχῶν καὶ χρηστοθήτων, οἵτινες ἔχουσι σκοπὸν νὰ μετέλθωσι τὸν διδασκαλικὸν βίον· οἱ νέοι οὗτοι <...> νὰ σπουδάζωσιν ἀπαραιτήτως εἰς τὸ <...> ὀν τῆς Χίου, ἢ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν <...>· ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων κατὰ τὴν <...> +δυνάμεων+ τῆς ἐταιρείας θέλει προσδιο<...> γενικῆς συνελεύσεως, ὡσαύτως <...> τῆς σπουδῆς των. //

β. Ἐὰν ἡ χρηματικὴ δύναμις τῆς ἐταιρείας τὸ συγχωρῆ θέλει γίνεσθαι λόγος καὶ περὶ ἐκδόσεως βιβλίων τοιούτων, τὰ ὅποια κρίνονται ἐπιτήδεια εἰς ἄμεσον φωτισμὸν τῶν πολλῶν ὁμογενῶν· τὰ βιβλία δὲ ταῦτα νὰ ἐκδίδονται δι' ἐξόδων τῆς ἐταιρείας, ἢ ὁποία [ἀφ' οὗ] μετὰ τὴν πώλησιν τῶν βιβλίων πρέπει νὰ λαμβάνη τὰ ἐξοδευθέντα· ἐκ δὲ τοῦ κέρδους πληρόνει ὁ κοπιάσας δέκα τὰ ἑκατὸν εἰς τὴν ἐταιρείαν.

γ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀδελφότης θεωρεῖ τὴν ἐφημερίδα, τὸν Λ. Ἑρμῆν ἀναγκαῖον εἰς τὴν συνένωσιν τῶν ὁμογενῶν λογίων, καὶ ἀναγκαιότατον τόσον εἰς δῆλωσιν τῆς νῦν καταστάσεως τῆς παιδείας παρ' ἡμῖν τε καὶ παρὰ τοῖς ξένοις, [ὅσον καὶ εἰς τὴν] τῆς πορρωτέρας προκοπῆς αὐτῆς, ὅσον καὶ εἰς τὴν παντοιοτρόπως ἐνίσχυσιν εἰς τὴν αὐτήν, διὰ τοῦτο εἰς τὴν συνέλευσιν θέλει γίνεσθαι λόγος καὶ περὶ αὐτοῦ, ζητουμένων τῶν τρόπων τῆς προκοπῆς καὶ τελειώσεώς του, καὶ ἐν καιρῷ φανερᾶς χρείας. Γενομένης βοήθειας ἀναλόγως μὲ τὰς δυνάμεις τῆς ἀδελφότητος. – //

§ Ἐὰν κανὲν τῶν μελῶν, θεὸς μὴ τὸ δώση, πέση εἰς δυστυχίαν, τότε ὑποχρεοῦται ἡ ἀδελφότης νὰ τὸ συντρέχη κατὰ δύναμιν.

§ [ἐδῶ σταματᾷ τὸ κείμενο, δηλαδὴ στὴν ἀρχὴ τῆς σελίδας. Σημειώνονται μόνο οἱ ἐνδείξεις (§) δύο παραγράφων, χωρὶς τὸ περιεχόμενον].

III

[EBE/TXO, Κ. Ἀσωπίου Ἀκατάτακτα, κυτ. 17, ὑποφ. 3]

Ἄγαθῆ τύχη

§ 1 Οἱ ἐν Γοττίγγῃ σπουδῆς μαθημάτων χάριν διατρίβοντες Γραικοὶ συνιστῶσιν ἐν ἀδιαίρετον σῶμα, ὑπὸ τὸ ὄνομα «Φιλικὴ Ἑταιρεία τῶν ἐν Γοττίγγῃ Γραικῶν», τὰ δὲ ἄτομα «μέλη τῆς αὐτῆς, ἢ ἐταῖροι».

§ 2 Ἡ ἐταιρεία αὕτη συνδέεται μὲ ἱερόν δεσμόν, τὴν πρὸς τὴν κοινὴν

πατρίδα ἀγάπην, παραλαμβάνουσα ἑφορόν τῆς τῶ δαιμόνιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ εἶθε ἴλεων πρὸς αὐτήν.

§ 3 Πάντα τὰ συνιστῶντα τὴν ἑταιρείαν μέλη θεωροῦνται κατὰ πάντα ἰσότιμα· καὶ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν δύναται νὰ ἀπαιτῆ παρὰ τῶν ἄλλων προτίμησιν.

§ 4 Σκοπὸς τῆς ἑταιρείας πρέπει νὰ ᾔηται ἡ συνάλληλος καὶ ἀμοιβαία ὠφέλεια τῶν μελῶν, καὶ ἡ πρὸς τὰ καλὰ προκοπὴ τῶν μελῶν καὶ τοῦτο ἐπ' ἀγαθῷ τῆς Ἑλλάδος.

§ 5 Καὶ καθ' ἕκαστον ἐν μέρει, καὶ πάντα καθόλου τὰ μέλη ὑποχρεοῦνται νὰ συνεργάζωνται μὲ εὐκρίνειαν καὶ μὲ πατριωτικὸν ζῆλον εἰς ὅ,τι κρίνεται συμφέρον πρὸς τὸν σκοπόν.

§ 6 Ἐκαστον μέλος εἰς τὴν ἑταιρείαν, ὡς εἰς μητέρα κοινήν, πρέπει νὰ ἀναφέρῃ τὰς χρεῖας καὶ τὰς τυχούσας δυσαρεσκείας του· ἡ δὲ ἑταιρεία, ἐν ὀνόματι τῆς πατρίδος, νὰ συντρέχῃ τὸ κατὰ δύναμιν.

§ 7 Ἐκαστον μέλος πρέπει νὰ ὑποτάσσεται εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς ὅλης ἑταιρείας ἐπὶ ποινῇ τοῦ στερηθῆναι {τὰ προνόμια} τὸ δίκαιον τοῦ μέλους.

§ 8 Εἰς διωρισμένους καιροὺς καὶ τόπους πρέπει νὰ συνέρχωνται τὰ μέλη, εἴτε πρὸς ἀπλήν διασκέδασιν, εἴτε πρὸς σπουδαιολογίαν. Διορίζονται δὲ συνελεύσεις ἐλεύθεραι, καὶ συνελεύσεις ἀναγκασταί. //

Συνελεύσεις Ἐλεύθεραι

§ 9 Πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ἐβδομάδος, καθ' ἃς εἶναι μαθήματα, ὅλον τὸν πρὸ μεσημβρίας καιρὸν δὲν γίνεται οὐδεμία γενικὴ συνέλευσις τῶν μελῶν ἀλλ' ἕκαστον θεωρεῖ τὸ ἔργον του.

§ 10 Μερικὴ συνέλευσις δύο, τριῶν, καὶ περισσοτέρων ἀκόμη, ἢ συμμελέται, ἢ ὑποθέσεις, ἢ περιπάτου χάριν γίνεται ἀκωλύτως· ἀνάγκης δὲ οὔσης γίνεται καὶ γενικὴ συνέλευσις.

§ 11 Ὡσαύτως καὶ ἀπὸ τῶν δώδεκα μέχρι τῶν ἕξ, ἐκτὸς {τῶν} μερικῶν, εἴτε τυχηρῶν, εἴτε καὶ προμελετημένων συνελεύσεων, γενικὴ δὲν γίνεται οὐδεμία.

§ 12 Μετὰ τὰς ἕξ, ὅταν πλέον τελειώνουσι τὰ μαθήματα, καὶ ὁ καθεὶς δειπνήσῃ, δύναται νὰ γίνωνται τακτικῶς γενικαὶ συνελεύσεις πάντων ὁμοῦ τῶν μελῶν ὅπου καὶ ὅπως, καὶ ὅτε ἀποφασισθῇ ἀπὸ τὸ κοινόν.

§ 13 Εἰς τὰς τοιαύτας συνελεύσεις δὲν ὑποχρεοῦνται κατ' ἀνάγκην τὰ μέλη· ὅποιος δὲν εὐκαιρεῖ, ἢ δὲν θέλει, ἢμπορεῖ νὰ λείψῃ· διὸ καὶ ὀνομάζονται ἐλεύθεραι συνελεύσεις.

§ 14 Αἱ τοιαῦται συνελεύσεις δὲν δύναται νὰ διαρκέσωσιν ὑπὲρ τὰς ὀκτὼ ἢ ἐννέα ὥρας τῆς νυκτὸς μετὰ τὰς ὁποίας ὑπάγει ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, ἵνα ἐπαναλάβῃ τὸ διακοπὲν ἔργον του.

§ 15 Εἰς τὰς τοιαύτας συνελεύσεις ὑποχρεοῦται πρὸ πάντων τὸ καθ' ἐν μέλος νὰ διηγῆται ὅ,τι περίεργον ἢ εἰς τὰς ἀναγνώσεις τῆς ἡμέρας ἐπαρτήρησεν, ἢ //

[...]

§ 42 Οἱ παρόντες νόμοι πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν ἀπὸ τὴν ἑταιρείαν· καὶ ὅταν μὲ τὰς εὐλόγους προσθέσεις, ἀφαιρέσεις καὶ ἀλλοιώσεις ἐγκριθῶσι, πρέπει νὰ ὑπογραφῶσιν ἰδιοχείρως ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη· ὑπογραφθέντες δὲ πρέπει νὰ φυλάσσωνται ἀπαραβάτως.

§ 43 Ἀναίρεσις ἢ ἀλλοίωσις τινὸς τῶν νόμων πρέπει νὰ γένη διὰ κοινῆς γνώμης· ὁ καθεὶς ἔχει τὸ ἐλεύθερον νὰ προβάλλῃ τὴν γνώμην του· τὰ ἀμφισβητήσιμα πρέπει νὰ διαλύωνται διὰ τῆς ψηφοφορίας· τὸ πλεῖστον μέρος τῶν ψήφων ὑπερισχύει. – Ζήτησιν ἢ φιλικὴν ἑταιρεία τῶν ἐν Γοττίνγγη Γραικῶν εἶη ἀδιαίρετος ὁ ἱερός αὐτῆς δεσμός· ἐπ' ἀγαθῶ τῆς Ἑλλάδος.

Ὁκτωβρίου β' 1819· ἐν Γοττίνγγη.

Σ. περὶ τῶν ἀναγκαίων συνελύσεων θέλει γραφῆ κατωτέρω.

[ἐδῶ τελειώνει τὸ κείμενο στὴ μέση τῆς σελίδας].

SUMMARY

Sophia Matthaïou, *Plans for the establishment of a «Society of Greeks living in Göttingen» («Ἐταιρεία τῶν ἐν Γοττίνγγη Γραικῶν»)* on the eve of the Greek Revolution

Among the uncatalogued papers of the K. Asopios' Archive in the National Library of Greece I ran into three texts lying in three different files, texts constituting parts of three drafts concerning the statute(s) of one or more Greek societies. Two of them were written by Asopios himself in Göttingen where he was studying and only one bears the date October 2, 1819. Even though the connection between these drafts is not clear, it seems that they express the wish of some people, at least of Asopios, for the establishment of a society following the model either of Filomousos Hetaireia of Athens and Vienna or of student fraternities in the German universities of the time, or both. Although thirteen students at the university in Göttingen around 1819 were Greeks, there is no evidence so far that a society with these characteristics actually existed there. The fact that the discourse of these texts refers to patriotic goals places these wishes –or actual attempts– in the context of the advanced pre revolutionary Greek movements.